

VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA
EKONOMICKÁ FAKULTA

KATEDRA NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ

Vliv institucionálních faktorů na ekonomický rozvoj a růst Japonska

Influence of Institutional Factors on the Economic Development and Growth of Japan

Student: Stanislav Jakša

Vedoucí bakalářské práce: Ing. Lenka Filipová, Ph.D.

Ostrava 2010

Prohlášení:

Místopřísežně prohlašuji, že jsem celou práci, včetně všech příloh, vypracoval samostatně.

V Ostravě dne:

.....

Stanislav Jakša

Poděkování:

Rád bych poděkoval své vedoucí práce Ing. Lence Filipové, Ph.D., za odborné vedení této bakalářské práce, za řadu podnětů a připomínek ke struktuře i samotnému obsahu práce.

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Teorie ekonomického růstu a rozvoje, zaměření na institucionální faktory	3
2. 1. Vymezení pojmů ekonomický růst a ekonomický rozvoj.....	3
2. 2. Přehled vybraných teorií ekonomického růstu	5
2. 3. Směry ekonomického myšlení zkoumající institucionální faktory	8
2. 4. Institucionální faktory ekonomického rozvoje.....	10
2. 5. Charakteristika světových náboženství	12
2. 6. Charakteristika politických režimů a politických ideologií	15
3. Empirie vlivu institucionálních faktorů na ekonomický růst a rozvoj	20
3. 1. Vliv náboženství na ekonomický růst a rozvoj	20
3. 2. Vliv politického režimu na ekonomický růst a rozvoj	27
4. Vliv vybraných institucionálních faktorů na ekonomický rozvoj a růst Japonska ..	33
4. 1. Japonsko do roku 1945.....	33
4. 1. 1. Historický náhled	33
4. 1. 2. Japonsko v období Meidži.....	34
4. 1. 3. Japonsko mezi lety 1912-1945	36
4. 2. Japonsko ve 2. polovině 20. století	38
4. 2. 1. Poválečné období	38
4. 2. 2. Ekonomický vývoj Japonska ve 2. polovině 20. století	39
4. 2. 3. Politický vývoj Japonska ve 2. polovině 20. století	42
4. 2. 4. Role náboženství ve 2. polovině 20. století.....	43
5. Závěr.....	46
Seznam použité literatury	48
Seznam zkratk	
Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce	
Seznam příloh	
Přílohy	

1. Úvod

Předmětem zájmu mé bakalářské práce jsou institucionální faktory, jejich vliv na ekonomický růst a rozvoj zemí. Institucionální faktory byly v minulosti ekonomy hlavního proudu značně opomíjené. Začali se jimi zabývat až představitelé institucionální ekonomie a podobných směrů ekonomického myšlení. Institucionalisté, dají-li se tak obecně nazvat, zastávají přesvědčení, že také institucionální faktory výrazně ovlivňují ekonomickou výkonnost zemí. Rozdílu kvality institucionálních faktorů se pak také přisuzuje rozdílná ekonomická výkonnost některých zemí. V této práci se zabývám vlivem náboženství a politického režimu na ekonomický růst a rozvoj zemí.

Tyto dva institucionální faktory jsem zvolil proto, poněvadž jsou považovány za dostatečně významné a schopné determinovat ekonomickou výkonnost zemí. Náboženství, jež je podstatnou složkou kultury, má velký vliv na utváření hodnot a tradic ve společnosti, díky čemuž lze předpokládat, že touto svojí devizou ovlivňuje ekonomickou výkonnost země, v níž bylo nebo je praktikováno. Politický režim, který je uplatňován na územním celku určitého státu, také významně ovlivňuje ekonomickou a sociální úroveň dané země. Tvorbou zákonů a prostřednictvím regulačních mechanismů usměrňuje ekonomické činnosti (vytváří „pravidla hry“).

Cílem práce je charakterizovat vliv náboženství a politického režimu na ekonomický růst a rozvoj zemí s aplikací na Japonsko.

Struktura této práce sleduje její cíl. Práce je rozvržena do tří kapitol. V první kapitole práce se zabývám teorií ekonomického růstu a rozvoje. Dále se zaměřuji jak na ekonomické směry, které považují institucionální faktory za determinanty ekonomické výkonnosti, tak i na samotné institucionální faktory. Charakterizuji nejrozšířenější náboženství světa a formy politických režimů, včetně jejich ideologických náplní.

Ve druhé kapitole se věnuji vlivu náboženství a politických režimů na ekonomický růst a rozvoj zemí. Zkoumám jejich působení a dopady na ekonomickou výkonnost zemí pomocí teoretických a empirických úvah a studií autorů, jež se touto problematikou zabývali nebo zabývají. Tedy na základě shromážděných poznatků se snažím charakterizovat vliv náboženství a politických režimů na ekonomický růst a rozvoj zemí. Tato kapitola má převážně kompilační charakter.

Ve třetí kapitole práce přibližuji vliv vybraných institucionálních faktorů na ekonomický růst a rozvoj Japonska, přičemž vycházím z historického kontextu Japonska, jenž je pro pochopení souvislostí zcela nezbytný. Charakterizuji vývoj náboženství na území Japonska, který byl praktikován v dějinách japonského národa a nesmazatelně se zapsal do národní identity země. Pozornost věnuji jejich vlivu na smýšlení, hodnotovou hierarchii a tradice japonského obyvatelstva, jež se projevily v ekonomické výkonnosti Japonska v průběhu minulých desetiletí. Dále se věnuji charakteristice uplatňovaných politických režimů a způsobů zásahů vlád do ekonomiky země. Třetí kapitola je zpracována pomocí metody historické a deskriptivní, použitých pro charakteristiku sledovaných institucionálních faktorů v Japonsku.

2. Teorie ekonomického růstu a rozvoje, zaměření na institucionální faktory

2. 1. Vymezení pojmů ekonomický růst a ekonomický rozvoj

Ekonomický růst

Cameron (1996) považuje pojmem „ekonomický růst“ postupné zvyšování celkové produkce statků a služeb v určité společnosti.

Ekonomický růst je proces zvyšování produkční schopnosti národního hospodářství. Ekonomickým růstem je tedy myšlen růst hrubého domácího produktu (HDP) nebo hrubého národního produktu (HNP) v dlouhém období, tzn. růst potenciálního produktu. Ekonomický růst, je výsledkem změn výrobních faktorů v dané ekonomice a změn v intenzitě jejich využití (produktivitě).

Jako hlavní zdroje umožňující růst potenciálního produktu je možno identifikovat následující:

1) lidské zdroje

- vzdělaná a kvalifikovaná pracovní síla
- množství práce

2) přírodní zdroje

- množství a kvalita půdy, nerostného bohatství
- klimatické podmínky, geografická poloha, geologická dostupnost
- poznání přírody a zákonů jejího fungování

3) kapitálové zdroje

- statky sloužící k výrobě jiných statků (budovy, stroje a zařízení)

4) technologický pokrok

- technická úroveň výrobních statků (výkonnost, přesnost, energetická náročnost atd.)

Zdroje ekonomického růstu je možno rozdělit do dvou skupin, viz Helísek (2000):

1) Kvantitativní zdroje – ekonomický růst je založen na zapojování většího množství přírodních zdrojů, kapitálu a lidské práce se stejnými kvalitativními charakteristikami. Je-li

tedy ekonomický růst založen převážně na množství zdrojů, bývá označován jako extenzivní ekonomický růst.

2) Kvalitativní zdroje – důraz je kladen především na specializaci a vzdělanost pracovníků, vyšší technickou úroveň fixního kapitálu a efektivnější využívání přírodních zdrojů. Je-li zdrojem ekonomického růstu převážně rozvoj kvalitativních aspektů výrobních faktorů, hovoříme o intenzivním ekonomickém růstu.

Ekonomický rozvoj

Ekonomický rozvoj znamená ekonomický růst doprovázený podstatnými strukturálními a organizačními změnami v hospodářství, viz Cameron (1996).

Varadzin (2004) rozumí pojmem „ekonomický rozvoj“ vývoj kvalitativních momentů a konkrétních historických forem ekonomického systému. Jde o sledování změny vlastních ekonomických mechanismů a jejich uspořádání. Varadzin (2004) zahrnuje také úvahy o míře uspokojení společenských potřeb. Ekonomický rozvoj chápe jako širší kategorii nežli ekonomický růst, který se zabývá sledováním kvantitativních aspektů.

Pojem ekonomický rozvoj je tedy obvykle používán v širším smyslu než pojem ekonomický růst. Zahrnuje zpravidla i rozvoj ostatních aspektů vývoje společnosti, jako strukturální změny v národním hospodářství, zdravotní péče, úroveň školství, technologické změny, enviromentální problémy, zvyšování životní úrovně aj.

Faktory ekonomického rozvoje nejsou jen faktory ekonomického růstu (lidský kapitál, fyzický kapitál a technologický pokrok). V rozvoji hospodářství nehrají roli jen „tvrdé“ ekonomické faktory, nýbrž i „měkké“ tzv. institucionální faktory. Těmito faktory například jsou: historická zkušenost, geografická poloha, zvyky a hodnoty společnosti, náboženství, právní a politický systém atd., viz Filipová, Bednařík (2009). Tyto faktory významně determinují rozdíly v bohatství národů a v životní úrovni jejich obyvatel. Těmito faktory se zabývá především institucionální ekonomie a disciplíny ekonomické teorie jí ovlivněné.

2. 2. Přehled vybraných teorií ekonomického růstu

Cílem této podkapitoly není analýza růstových teorií, ale pouze shrnutí závěrů nejvýznamnějších teorií ekonomického růstu.

Jak uvádí Frait (2002), počátky teorie růstu lze nalézt v díle A. Smithe¹ *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. A. Smith považoval za hlavní zdroj ekonomického růstu pracovní sílu, její produktivitu, dělbu práce a akumulaci kapitálu. Také zdůrazňoval význam stabilního právního rámce a ochrany vlastnických práv, jakožto důležitých předpokladů pro fungování „neviditelné ruky trhu“. Další představitelé klasické ekonomické školy T. R. Malthus² a D. Ricardo³ přidali do problematiky ekonomického růstu další důležitý prvek, a to zákon klesajících výnosů.

Keynesiánská teorie růstu

Jako první modely moderní teorie růstu jsou považovány modely Harroda a Domara. Harrod i Domar došli i přes odlišný postup k obdobným závěrům. Vzhledem k tomu bývají jejich modely vysvětlovány společně v rámci tzv. dynamizované keynesiánské teorie růstu, viz Kotlán (2001).

„V Harrodově teorii vystupuje jako klíčový princip akcelerační, zatímco Domar vychází z principu multiplikačního“, viz Frait (2002, s. 6).

Předpoklady Harrodova modelu:

Základním předpokladem modelu je rovnost úspor a investic ($S = I$), kdy stát má rozhodující úlohu v přeměně úspor na investice. Mezní sklon k úsporám, tempo růstu

¹ Adam Smith (1723-1790) byl představitel klasické ekonomické školy. Působil jako profesor logiky později jako vedoucí katedry morální filosofie na Glasgowské univerzitě. Jako první vytvořil systematické pojednání o politické ekonomii, které bylo silně ukotveno v morální filosofii. Smith se proslavil mimo jiné svým výrokem o „neviditelné ruce trhu“. Jeho nejvýznamnější prací je *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*.

² Thomas Robert Malthus (1766-1834) byl duchovní anglikánské církve. Působil jako profesor historie a politické ekonomie na East India College v Haileybury. Malthusovým nejznámějším dílem byla *Esej o principu populace*, ve které rozvinul svou populační teorii.

³ David Ricardo (1772-1823) byl burzovním makléřem, později poslancem parlamentu. Pokračovatel díla A. Smitha, jež dovedl anglickou politickou ekonomii na vrchol. Ricardo se zabýval zákonitostmi rozdělování, protože se domníval, že ekonomický růst závisí především na rozdělování národního důchodu. Uznání si získal jako autor teorie komparativních výhod, teorie pozemkové renty aj.

pracovních sil a kapitálová náročnost jsou konstantní. Existuje nulová elasticita substituce mezi výrobními faktory, viz Kotlán (2001).

Harrod rozlišoval tři typy ekonomického růstu, viz Frait (2002):

- 1) Skutečné tempo růstu (G_A) – je tempo růstu, které ekonomika skutečně dosahuje.
- 2) Přirozené tempo růstu (G_N) – je takové tempo růstu, které odpovídá součtu tempa přírůstku obyvatelstva hledajícího si práci (n) a tempa růstu technologického pokroku (g).

$$G_N = n + g$$

- 3) Zaručené tempo růstu (G_W) – představuje rovnováhu během stálého dlouhodobého ekonomického růstu při mezním sklonu k úsporám (s) a kapitálovém koeficientu (k).

$$G_W = \frac{s}{k}$$

Z modelu vyplývá, že ekonomika je v rovnováze, pokud se skutečné tempo růstu (G_A) rovná přirozenému tempo růstu (G_N) i zaručenému tempo růstu (G_W).

$$G_A = G_N = G_W$$

Základním nedostatkem Harrodova – Domarova modelu je skutečnost, že v něm není definován mechanismus, jímž by bylo možné nastolit tuto rovnováhu, viz Frait (2002).

Harrod s Domarem se snažili dokázat, že ekonomika je přirozeně nestabilní. Podle keynesiánců není tržní ekonomika schopna dlouhodobě stabilně růst. Rozvojem keynesovských teorií růstu se dále zabývali J. Robinsonová, N. Kaldor aj.

Neoklasická teorie růstu

Neoklasické teorie růstu vychází z neoklasické produkční funkce. Velikost produkce tedy závisí na množství práce, kapitálu a na úrovni technologického pokroku. Neoklasické teorie připouští substituci práce a kapitálu. Nejvýznamnějším neoklasickým modelem je neoklasický model Solowa a Swana⁴. „Model se zaměřuje na růstovou úlohu úspor, kapitálové akumulace a populační expanze na jedné straně a na úlohu technického pokroku na straně druhé“, viz Frait (2002, s. 7). Model se nezaměřuje na růst celkového reálného

⁴ Solowův i Swanův model je označován jako neoklasický ve smyslu tzv. neoklasické syntézy. Ta slučuje předkenesovskou neoklasickou ekonomii s učením Johna Maynarda Keynesa. Robert Merton Solow (*1924) obdržel v roce 1987 Nobelovu cenu za přínos v oblasti teorie a měření ekonomického růstu.

důchodu, ale zkoumá ekonomický růst na pracovníka. Model studuje, jak se reálný důchod na osobu, spotřeba na osobu a vztah kapitál-práce vyvíjejí v čase, viz Frait (2002).

Závěry Solowa modelu lze shrnout následovně, viz Kotlán (2001):

- tempo růstu produktu na osobu, resp. průměrná produktivita práce, závisí na technologickém pokroku
- předpokládá transfery kapitálu mezi ekonomikami z důvodu rozdílných výnosů z kapitálu
- z dlouhodobého hlediska budou ekonomiky konvergovat, tzn. země s nižším počátečním důchodem na osobu budou růst relativně rychleji, než země s vyšším počátečním důchodem na osobu.

Nedostatek Solowova modelu:

Technologický pokrok je v modelu považován za exogenní veličinu. Solowův model definuje hlavní příčinu růstu, čímž myslí technologický pokrok, ale nevysvětluje, co ovlivňuje míru technického pokroku.

Nová teorie růstu

Vznik nové teorie růstu je spojen s pracemi Romera a Lucase. Nová teorie růstu se pokouší vysvětlit nedostatky předchozích modelů (Solowa a Swana), endogenizací⁵ technického pokroku a zahrnutím lidského kapitálu do růstových modelů.

Rozlišují se dva typy přístupů, viz Filipová (2009/2010):

- 1) Modely pracující s akumulací lidského kapitálu (Robert E. Lucas⁶) – růst potenciálního produktu je určen lidským kapitálem a jeho tempem růstu. Lidský kapitál je zde alternativou technologického pokroku. Akumulace lidského kapitálu napomáhá k rozvoji lepších technologií a znalostí, jež mají dlouhodobý vliv na ekonomický růst.
- 2) Modely pracující s tvorbou znalostí ve formě technologického pokroku (Paul M. Romer) – růst potenciálního produktu je vymezen technologickým pokrokem. Na technický pokrok působí rozsah znalostí v ekonomice.

⁵ Endogenizací technického pokroku se rozumí jeho vysvětlení v rámci modelu.

⁶ Robert E. Lucas (*1937) získal v roce 1995 Nobelovu cenu za aplikaci hypotézy racionálních očekávání v makroekonomických modelech. Je představitel nové klasické ekonomie.

2. 3. Směry ekonomického myšlení zkoumající institucionální faktory

Ekonomové se odedávna zabývají zkoumáním faktorů, které přispívají k ekonomickému rozvoji země. V centru jejich bádání se vyskytují tradiční výrobní faktory (práce, půda a kapitál). Jak jsem již výše zmínil, neoklasické teorie růstu zahrnují ve svých modelech právě tyto obvyklé výrobní faktory. Také spolu s vlivem technologického pokroku, který se svojí převládající vlastností zvyšovat produktivitu práce, výrazně ovlivňuje hospodářský rozvoj. Avšak neoklasická ekonomie nebyla a není schopna vysvětlit některé problémy sociálně-ekonomického charakteru. Jedním z hlavních nedostatků neoklasické ekonomie je ignorování role institucí, psychologických, politických, kulturních a sociologických faktorů. Právě tato naprostá přezíravost úlohy institucí a tzv. institucionálních faktorů v neoklasické ekonomii vedla k rozvoji ekonomických směrů, jimiž jsou institucionalismus, nová institucionální ekonomie aj.

Tyto směry vychází z přesvědčení, že: *„institute hrají zásadní roli při utváření ekonomického chování lidí i při dosahování určité ekonomické výkonnosti a že se instituce samy v čase mění a mnohdy reagují na působení ekonomických činitelů“*, viz Sojka (2000, s. 248).

Institucionalismus (stará institucionální ekonomie) se začal rozvíjet především ve Spojených státech amerických od 90. let 19. století jako reakce na strukturální a institucionální změny, jimiž Spojené státy americké na přelomu 19. a 20. století procházely. Proto se také někdy hovoří o americkém institucionalismu. Za zakladatele institucionalismu jsou považováni Thorstein B. Veblen a John R. Commons. Institucionalismus se jeví jako značně heterogenní směr ekonomického myšlení. Existují v něm dva myšlenkové přístupy, které formulovali tito dva američtí ekonomové. Thorstein B. Veblen se soustředil na sociálně psychologické zdroje lidského chování. John R. Commons byl přesvědčen, že rozhodujícím prvkem ekonomického vývoje je právní regulace prostředí. Společnost chápe jako svět kolektivních pravidel. Zaměřuje se zejména na právní instituce. V dalším vývoji institucionalismu pojetí Commonse nakonec převážilo, viz Sojka (2000).

Institucionalisté odmítají neoklasickou ekonomii, její pojetí založené na „racionálním člověku“. Požadují zasazení člověka do společenského a kulturního kontextu. Jejich přístupy jsou založeny na metodologickém kolektivismu.

Významnými představiteli institucionalismu byli Wesley C. Mitchell, John M. Clark, Karl Polanyi a po II. světové válce především John K. Galbraith.

Na institucionalismus navázal v 60. letech 20. století směr označovaný jako **Nová institucionální ekonomie**. Nová institucionální ekonomie je založena na metodologickém individualismu. Noví institucionalisté usilují o doplnění a úpravu neoklasického modelu. Opouštějí neoklasický předpoklad dokonalých informací a neomezené racionality - svět je plný nejistoty a informace jsou omezené a asymetrické.

Pro novou institucionální ekonomii je klíčový pojem „instituce“. Tento pojem definuje D. C. North (1994, s. 442) jako *„lidmi vytvořená omezení, která vnášejí strukturu do lidského jednání“*. Instituce ovlivňují politické, ekonomické a společenské interakce. Tyto instituce mohou být formální (pravidla, ústavy, zákony, vlastnická práva) nebo neformální (ustálené zvyky a tradice, pravidla chování). Kvalita formálních a neformálních institucí předurčuje efektivitu využití disponibilních zdrojů země, použitelných pro ekonomický růst a rozvoj.

Důležitým pojmem nové institucionální ekonomie jsou také „transakční náklady“. Transakční náklady jsou náklady, vznikající směnou vlastnických práv k ekonomickým aktivům, jsou to náklady vynaložené na vynucení dodržení ujednání, viz Sojka (2000). Velikost transakčních nákladů je ovlivňována kvalitou institucí, jelikož hlavní funkcí institucí je snižování nejistoty v důsledku směny.

Důležitým předmětem zájmu nové institucionální ekonomie je teorie vlastnických práv. Vlastnická práva jsou instituce, které výrazně ovlivňují chování lidí. Definují vlastníky, jejich práva a povinnosti. Teorií vlastnických práv se zabýval významný představitel nové institucionální ekonomie Ronald H. Coase⁷. Jeho teze (Coaseův teorém) praví: *„v systému s nulovými transakčními náklady, který předpokládá neoklasická ekonomie, povede smlouvání mezi jednotlivými stranami k uzavření takových dohod, jež budou maximalizovat bohatství bez ohledu na původní rozdělení vlastnických práv“*, viz Sojka (2000, s. 265).

⁷ Ronald Harry Coase (*1910) se stal v roce 1991 nositelem Nobelovy ceny za přínos k rozvoji teorie firmy a ekonomické analýzy externalit.

Nová institucionální ekonomie je směr velmi heterogenní, to dokládá její dělení do různých směrů a proudů. Varadzin (2001) rozlišuje následující směry vývoje nové institucionální ekonomie:

- Nový institucionalismus (R. H. Coase, H. A. Simon, ...),
- Nová sociální ekonomie (G. S. Becker, T. W. Schultz, ...),
- Nová ekonomická historie (D. C. North, R. W. Fogel, ...),
- Škola veřejné volby (J. M. Buchanan, M. Olson, ...).

Jak Jurečka (2008) uvádí, mezi ekonomickými disciplínami nacházíme ještě další dvě disciplíny, které se vlivu institucí a institucionálním změnám a faktorům věnují. Jedná se o Dějiny světového a národního hospodářství a o Ekonomii rozvoje. Důvodem, proč se tyto dvě disciplíny zabývají vlivem institucí a jejich změnám, je jejich „setkávání se“ nejen s různě vybavenými zeměmi kapitálem a technologiemi, ale také institucemi. Proto je patrná jejich snaha o identifikaci dalších faktorů růstu a rozvoje. Vybavenost zemí přírodními zdroji, prací a kapitálem výrazně ovlivňuje velikost jejich výkonnosti, ale jak se ukázalo – není to vše.

2. 4. Institucionální faktory ekonomického rozvoje

Soubor institucionálních faktorů tvoří institucionální prostředí. Kvalitní institucionální prostředí je z historické zkušenosti důležitým zdrojem ekonomického rozvoje. Institucionální faktory ekonomického rozvoje se v současné době těší zvýšenému zájmu vědeckých pracovníků, kteří se snaží objasnit rozdílnou růstovou výkonnost zemí. Jak uvádí Jurečka (2000) v současné době, kdy většina zemí přijala politický a ekonomický liberalismus jako princip fungování svého systému, jsou rozdíly ve výkonnosti jejich ekonomik dány právě rozdíly institucionálních faktorů. Institucionální faktory jsou tedy považovány za původce rozdílů bohatství a životní úrovně národů. Jestliže tedy instituce ovlivňují výkonnost ekonomik, potom tedy analýza ekonomiky musí zahrnout i analýzu institucí, institucionálních faktorů a institucionálních změn. Jurečka (2000, s. 20) mimo jiné trefně vystihuje: *„přehlížení, ale i nedoceňování mimoekonomických činitelů, které mají silný ekonomický dopad, snižuje přesnost ekonomické analýzy a koneckonců i autoritu národohospodářské profese“*.

Právě o zahrnutí psychosociálního, sociokulturního, ekonomického a politického prostředí usilují výše zmíněné směry a disciplíny ekonomického myšlení. Svou mnohosemností reprezentují ekonomický, politologický či sociologický přístup k různým institucionálním faktorům. Snaží se zkoumat strukturu a kvalitu institucí a institucionálních faktorů, které působí na ekonomický růst a rozvoj zemí.

Základní institucionální faktory, které ovlivňují ekonomický růst a rozvoj, jsou následující:

Tab. 2. 4. 1. Institucionální faktory ovlivňující ekonomický růst a rozvoj

Podmínky	Okolnosti a činitele (faktory)
Obecné	<ul style="list-style-type: none"> • Dominantní ideje a názory ve společnosti • Historický vývoj
Sociální a psychologické	<ul style="list-style-type: none"> • Poměrně stabilní charakteristiky sociálního systému, který změnil vývoj společnosti • Psychologické rysy lidí vytvářejících společnost • Speciální role, kterou vytváří národní kultura, mentalita a etické vzorce chování
Politické	<ul style="list-style-type: none"> • Kvalita ústavy a koordinace mezi státní a podnikovou sférou, politická kultura, neformální pravidla a tradice
Ekonomické	<ul style="list-style-type: none"> • Úplná „pravidla hry“ pro rozdělení aktivit na efektivní a neefektivní • Přesně definovaná vlastnická práva • Fungování a sociální pravidla obchodu • Efektivně fungující finanční a bankovní systém • Přiměřené metody řízení rizik a systém pojištění • Přijatelný a nekonfliktní systém daní • Mnohotvárná struktura ekonomiky (nikoli centralizovaná) • Existence ekonomických institucí, které mají pozitivní vliv na dlouhodobý růst

Zdroj: Israel (1987) in Vymětal a Žák, Politická ekonomie 2005/4, s. 557.

V současné době se výše zmíněné členění institucionálních faktorů podle Israela může zdát zastaralé či nedostatečné, a to z důvodu nespecifikace významných vlivů a zákonitostí mezi institucemi navzájem či jejich působení na ekonomickou výkonnost. Jako lépe konkretizující mohu uvést pojetí institucionálních faktorů podle Darona Acemoglu (2009). Jeho členění je konkrétnější a podává lepší představu o tom, jakým směrem by se mělo postupovat při zkoumání významných institucionálních faktorů a jejich vlivu na ekonomiku.

Acemoglu (2009) rozlišuje 4 kategorie:

- 1) Náhoda – představuje soubor příčin vysvětlujících rozdílnou ekonomickou výkonnost podobných zemí (například schopnosti přijetí nových technologií).
- 2) Geografie – představuje faktory související s geografickým prostředím. Geografické faktory zahrnují kvalitu půdy (dopad na produktivitu a rozsah zemědělství), přírodní zdroje a nerostné suroviny (vliv na průmysl), velký význam má také blízkost řek, nadmořská výška, podnebí či životní prostředí (vliv na zdraví obyvatel), aj.
- 3) Kultura – kulturou jsou zamýšleny různá přesvědčení, hodnoty, které působí na chování lidí. Rozdílná náboženství představují nejjasnější příklad kulturních rozdílů. Kulturní faktory ovlivňují strukturu trhů, míru úspor či ochotu lidí ke zvyšování lidského kapitálu a mnoho dalších aspektů ekonomiky i společnosti.
- 4) Instituce – institucemi jsou myšleny pravidla, předpisy a zákony ovlivňující ekonomické i společenské prostředí. Tato pravidla hry mohou být společenskými rozhodnutími měněny i v poměrně krátké době.

Dále se v této práci budu věnovat vlivu náboženství a politických režimů na ekonomický růst a rozvoj.

2. 5. Charakteristika světových náboženství

Ekonomická teorie se vlivu náboženství na ekonomický růst a rozvoj věnuje poměrně krátce. Vychází ze sociologie náboženství, která ukazuje, *„jak náboženské vědomí, jednání a slova, skupiny a rituály působí ve společnosti a jak se vzájemně ovlivňují“*, viz Nešpor (2007, s. 8). Sociologie náboženství se zabývá vlivem náboženství na utváření společnosti, jejich struktur, institucí, atd. Rozdílná náboženství vymezila odlišná pravidla pro ekonomické chování, která jsou patrná i v dnešní době. Také mnoho sociálních institucí vychází z náboženských kořenů.

V této podkapitole se věnuji charakteristice nejrozšířenějších náboženství světa.

Křesťanství

Vznik křesťanství je spojen s působením Ježíše Krista. Křesťanské myšlenky se rychle rozšířily do Evropy, odkud se rozšířily prakticky do celého světa prostřednictvím

kolonizační činnosti evropských velmocí (Amerika), či misijních činností (Afrika, Asie). „Křesťané věří spolu s židy a muslimy ve stejného Boha, věroučné spory s těmito náboženstvími se týkají osoby Ježíše jako Božího syna (což je například pro muslimy často zcela nepřijatelné)“, viz Kokaisl (2009, s. 102). Posvátnou knihou křesťanů je Bible. Křesťanství navazuje na judaismus, s nímž sdílí mnoho společných rysů a hodnot. Svým důrazem na svobodu, rovnost lidí a podporu vzdělání přispívá k tvorbě konkurenčního prostředí a tím technologického pokroku. Také mravní zásady a pravidla, které křesťanství hlásá, pozitivně ovlivňovalo a i dnes ovlivňuje ekonomický rozvoj nejen zaostalých zemí. Dnes je křesťanství nejrozšířenější náboženství světa a v posledních letech zažívá prudký rozvoj v rozvíjejících se zemích, tzv. třetího světa.

Judaismus

Judaismus vznikl asi kolem 2. tisíciletí př. n. l. jako kmenové náboženství hebrejských kmenů, které se později usadily na území dnešního Izraele. Judaismus je náboženstvím především židovského národa. Judaismus byl ve svých počátcích uchováván ústní formou, až ve 2. století n. l. vznikla tzv. Mišna (Učení), obsahující výklad Tóry. V 5. století vznikl Talmud – sbírka předpisů víry, obřadů, mravních zásad a právních ustanovení. Posvátnými texty judaismu jsou Tóra (pět knih Mojžíšových), Tenakh (spisy Starého zákona), Knihy prorocké a ostatní spisy, viz Demjančuková (2003). V důsledku častých válek a podrobení židovského národa docházelo k procesu tzv. diaspory. Židovské obyvatelstvo se rozptylovalo do okolních zemí, kde si ovšem dokázalo uchovat svoji kulturu a náboženskou identitu. To vedlo k vyloučení židovského obyvatelstva na okraj tehdejší společnosti, což přetrvalo až do 20. století. Tato averze dosáhla vrcholu vyvražďováním Židů ve 2. světové válce. V roce 1948 vznikl stát Izrael, jako domov pro rozptýlené Židy ve světě, s čímž se ale dodnes nesmířily okolní arabské země. Judaismus klade důraz na demokracii, svobodu a rovnost před zákonem, čehož se v minulosti židovskému národu nedostávalo.

Islám

Islám vznikl v 7. století, jako náboženství založené na učení proroka Mohameda. Na formování islámu měl značný vliv judaismus a částečně i křesťanství. Islám patří tak jako judaismus a křesťanství k monoteistickým náboženstvím. Posvátnou knihou islámu je Korán. Islám se velmi rychle rozšířil na arabských územích a později se přes severní Afriku dostal do Španělska, odkud byl později vytlačen. V dalších staletích pronikl také na východ. V dobách největší expanze dosahovala muslimská inteligence značných výsledků. Rozvoj filosofie,

matematiky, medicíny, astronomie, geografie, to vše vedlo k šíření vlivu islámu. Avšak ve 14. století nastal úpadek vlivu islámu a muslimské vzdělanosti, jež má své důsledky dodnes. Islám je v dnešní době 2. nejrozšířenější náboženství po křesťanství. Islám je v mnohých zemích státním náboženstvím i základem zákonodárství. Islámské učení zahrnuje předpisy, upravující život jednotlivce, jež je součástí společnosti, postihuje aspekty etické, sociální i ekonomické.

Hinduismus

Od 19. století je pojmem hinduismus označována skupina indických náboženství, avšak počátky hinduismu sahají až do 3. tis. př. n. l. Hinduismus není jednotný náboženský systém. Neexistuje jednotná nauka a všeobecně uznávaná autorita. Hinduisté uctívají velké množství božstev, společnost dělí do různých sociálních vrstev (kast). Hinduistická filosofie je založena na učení o převtělování duší (sansára). Pro indická náboženství jsou velmi důležité tradice, jež ovlivňují veškeré části lidského života. Kasty, rodinné náboženské zvyklosti, kolektivní zodpovědnost, to vše se odvíjí z tradic, jež jsou v indické společnosti velmi rozmanité. Na hinduistickou společnost má velký dopad kastovní systém, jenž hierarchicky uspořádává společnost. Nemožnost přesunu mezi kastami má negativní dopad na aktivitu obyvatel. S tím související nevzdělanost má negativní vliv na rozvoj. V dnešní době se význam kastovního systému omezuje, avšak v zaostalých venkovských oblastech stále přetrvává.

Buddhismus

Buddhismus založil Sídhartha Gautama (Buddha) v 6. století př. n. l. Buddhismus nedělí společnost podle sociálního postavení, ale klade důraz na rovnost všech lidí. Buddhovo učení vykládá povahu strasti, jak uniknout z nekonečného cyklu zrození, smrti a znovuzrození dosažením stavu nirvány. Posvátnými texty buddhismu se staly tzv. Tři koše moudrosti (Tipitaka), což by měly být zápisy Buddhových kázání, viz Demjančuková (2003). Buddhismus odsuzuje individualismus – považuje jej za jeden z největších klamů. Základem buddhistického učení je tedy potlačení úlohy jednotlivce v zájmu celku – přizpůsobení se společnosti a kolektivu. Buddhismus je v dnešní době rozšířen především v jihovýchodní Asii.

2. 6. Charakteristika politických režimů a politických ideologií

Politické režimy

Novotný (2009, s. 95) definuje politický režim jako: „*hodnoty a systémové principy, které jsou závazné pro všechny účastníky politického života. Jedná se o normativní podskupinu politického systému, která zahrnuje politické normy. Tyto normy jsou závazné pro příslušníky daných společností. Součástí politického režimu ovšem nejsou pouze normy a jejich obsah, nýbrž i to, jak vznikají a jak jsou převáděny do politické praxe. Tyto normy vytvářejí pravidla hry, která jsou platná pro všechny účastníky politického procesu*“.

Základními typy politických režimů (forem vlád) jsou:

- parlamentní režim,
- prezidentský režim,
- poloprezidentský režim.

Parlamentní režim je systém vládnutí, ve kterém vláda uskutečňuje svoji moc prostřednictvím parlamentu. K prosazení politického cíle je nutná většinová podpora v parlamentu. Vláda v parlamentním režimu je sestavována podle výsledku voleb do parlamentu, kdy sestavená vláda je parlamentu odpovědná. Hlava státu (prezident či monarcha) má pravomoc parlament za určitých okolností rozpustit. Parlamentní režim v dnešní době ve světě převládá.

Prezidentský režim je založen na důsledném respektování dělby moci, kdy parlament a vláda jsou na sobě zcela nezávislé. Typickými rysy prezidentského režimu je například oddělení moci zákonodárné a výkonné, kdy každá moc je na druhé nezávislá. Hlavou státu a vlády je prezident, který je volen ve všeobecných volbách. Výkonná moc je v rukou prezidenta, ten ovšem nemůže rozpustit zákonodárny sbor a ani parlament jej nemůže zbavit funkce.

Poloprezidentský režim je systém vládnutí, v jehož čele vlády stojí prezident volený občany. Vláda disponuje významným vlivem na parlament a je parlamentu také odpovědná. Poloprezidentský režim je často označován jako „hybridní“. Úlohou prezidenta je

reprezentace země a provádění zahraniční politiky státu, kdežto vláda se zabývá domácími problémy země.

Politické režimy mohou být demokratické nebo nedemokratické (totalitní).

Demokracie

Demokracie („vláda lidu“) je forma vlády (režimu) založená na principu podřízenosti menšiny většině, při současném uznání rovnosti, svobod a práv všech občanů. Vláda lidu je uskutečňována pravidelně se opakujícími, svobodnými a všeobecnými volbami.

Platón považoval demokracii za škodlivou, neboť v jeho době představovala vládu „nevzdělané lůzy“, proto za nejlepší zřízení považoval vládu aristokracie. V dnešní době je demokracie způsob k dosažení idejí svobody, spravedlivosti a rovnosti občanů, což vede k uskutečňování základních lidských, sociálních, kulturních a hospodářských práv, viz Novotný (2009).

Prorok (2003, s. 154) rozlišuje následující modely demokracie, viz Tab. 2. 6. 1. Každý model předkládá vlastní formu uskutečňování vlády lidu.

Tab. 2. 6. 1. Klasifikace demokracie

Podle typu účasti na rozhodování	<ul style="list-style-type: none">- přímá demokracie- nepřímá demokracie- autoritativní demokracie
Podle množství lidí z dospělé populace, kteří mají politická práva	<ul style="list-style-type: none">- neomezená- omezená
Podle stupně naplnění principů demokracie	<ul style="list-style-type: none">- reálná- formální

Zdroj: Prorok (2003, s. 154)

Přímá demokracie je typ demokracie, v níž se na rozhodování účastní občané přímo. V dnešní době jsou tak uskutečňována referenda. Nepřímá demokracie (zastupitelská demokracie) je typ demokracie, kdy za občany rozhodují volení zástupci. Autoritativní demokracie využívá zvolenou autoritu, která rozhoduje autonomně, což vede k degradaci demokracie, viz Prorok (2003).

Omezená a neomezená demokracie se týká omezení politických práv a to z různých důvodů (např. věk, sociální status), viz Prorok (2003).

Reálná a formální demokracie se odlišují rozdílně deklarovanými svobodami a skutečnou možností jejich naplňování. Rozdíl se projevuje v odlišných možnostech různých skupin občanů uskutečňovat své zájmy, viz Prorok (2003).

Totalitarismus

Totalitní politický režim je opak demokratického režimu, jenž se vyznačuje vládou jedince nebo nějaké privilegované skupiny lidí. V minulosti měla autoritářský charakter vlády většina zemí. Byly ovládány jednotlivci, rody či stranami. Nárokovali si politický monopol, kde potírali jiné politické názorové proudy.

V totalitním režimu neexistuje politická soutěž, nebo je omezena na minimum. Vládnoucí kruhy svírají veškerou moc ve svých rukou a obyvatelé mají omezená práva a svobody.

Znaky totalitarismu podle Novotného (2009):

- monopol vládnoucí ideologie
- monopol jedné strany v čele s jedincem či oligarchií
- vůdcovský princip
- policejní či vojenský teror potlačující odlišné názorové proudy
- centrálně řízená ekonomika
- vládní monopol ozbrojených sil

Do moderní doby byly hlavním pilířem udržujícím totalitní zřízení země většinou náboženství a vojenská síla. Od dvacátého století naplňují požadavky totalitních režimů již především politické ideologie (fašismus, komunismus a do jisté míry také nacionalismus).

Politický režim vychází z ideologické legitimacy, jež se týká základních politických ideologií, které tak tvoří samotnou podobu politického režimu.

Politické ideologie

Ideologie ovlivňují politický život, formují povahu politických systémů, které se v různých zemích liší, jelikož jsou determinovány různými hodnotami a principy. Politické ideologie působí jako integrující činitele společenských názorů. Heywood (2008, s. 29) definuje ideologii jako: „*více či méně provázaný soubor idejí, které se stávají základem organizovaného politického postupu, ať už má tento postup stávající systém moci zachovat, změnit nebo svrhnout*“.

Graf 2. 6. 1. Spektrum ideologií

Zdroj: Heywood (2008, s. 35).

Komunismus se začal rozvíjet počátkem 20. století. Odmítá třídní rozdíly mezi lidmi a bezpodmínečně požaduje společné vlastnictví. Hlavními teoretiky komunismu byli K. Marx a F. Engels. Ti předurčili komunismu jeho revoluční charakter – soukromé vlastnictví mohou vykořisťovaní odstranit jen násilím. Na komunistické režimy v jednotlivých zemích měly podstatný vliv historické okolnosti doprovázející jejich vznik, proto se komunismus dostal k moci převážně v zaostalých zemích, viz Heywood (2008).

Socialismus vznikl počátkem 19. století jako reakce na průmyslový kapitalismus. Vyjadřoval především zájmy dělnické třídy. Ve své ranné podobě byl socialismus především fundamentalistický, utopický a revoluční, viz Heywood (2008). Cílem socialismu bylo odstranění kapitalistické ekonomiky, založené na tržní směně, a nahrazení socialistickou ekonomikou, fungující na principu společného vlastnictví. Charakteristickými znaky socialismu je především sociální rovnost, kolektivismus a pospolitost.

Liberalismus se zformoval začátkem 19. století. Tehdy liberálové vystupovali proti absolutismu, politickým privilegiím a požadovali ústavní a zastupitelskou vládu. Podporovali odluku církve od státu a zdůrazňovali lidská a občanská práva. Hlavním principem liberalismu je individualismus. Liberalisté tedy kladou důraz na jednotlivce. Cílem

liberalismu je vytvořit společnost, ve které se může každý jednatlivec rozvíjet podle svého uvážení. Ústřední hodnotou liberalismu je svoboda. Svoboda je preferovanější před rovností, spravedlností či autoritou. Každý jednatlivec ovšem musí respektovat svobodu druhých, proto by se dalo říci, že svoboda člověka končí tam, kde omezuje svobodu jiného. Liberalisté kladou důraz na rozum, jež vede k pokroku, rovnost a toleranci. Jako na záruku řádu a stability společnosti pohlíží liberálové na vládu, která se musí opírat o souhlas občanů. Liberalismus respektuje soukromé vlastnictví. V hospodářství prosazuje svobodnou konkurenci, jež vytváří spravedlivý ekonomický řád, viz Heywood (2008).

Konzervatismus vznikl koncem 18. století jako obrana „starých pořádků“. Konzervatismus té doby bránil tradiční společenský řád proti rozvíjejícímu se liberalismu a socialismu. Konzervatismus se vyznačuje odporem vůči změnám – „touha konzervovat“. Z názorů, které jsou pro konzervatismus typické, je tedy hlavním tématem tradice. Tradice jsou hodnoty a instituce, které jsou ověřeny minulou zkušeností. Tradice tak přináší stabilitu a bezpečnost. Za velmi důležité považují konzervativci vlastnění majetku, protože poskytuje vlastníku jistotu. Za nutnost považují odstupňovanost společenského postavení, viz Heywood (2008).

Fašismus se zformoval jako reakce na krizi liberální demokracie, jenž byla vyvolána ekonomickými a politickými událostmi po I. světové válce. Fašismus se prosazoval zejména v ekonomicky slabých zemích, které byly v důsledku válek nebo ekonomickou krizí oslabeny. Základní hodnotou fašismu je jednota sociální skupiny. Právě sociální soudržnost přitahovala masy lidí v době nejistoty. Tato jednota vedla k politické kontrole všech stránek společnosti a k naprosté podřízenosti jedince státu. Fašistický důraz na jednotu a aktivitu vede k preferenci boje, což se projevuje militantním nacionalismem. Národy se nepovažují za rovnocenné, kdy silné a odhodlané národy si podřizují a zotročují národy slabší. Bojem a expanzí měla být dosažena národní obroda a obnovení pocitu národní hrdosti a sounáležitosti. Fašismus se rozvinul především v Německu, Itálii a Japonsku mezi světovými válkami. Po 2. světové válce byl fašismus potírán, viz Prorok (2003).

Další politické ideologie jsou například nacionalismus (zaměření na stát, národ), anarchismus (hlavním cílem je dosáhnout zrušení státu a právního řádu), enviromentalismus (orientace na ekologii), náboženský fundamentalismus (ztotožňování víry a politiky) a také feminismus (ženské hnutí usilující o zvýšení role žen ve společnosti).

3. Empirie vlivu institucionálních faktorů na ekonomický růst a rozvoj

3. 1. Vliv náboženství na ekonomický růst a rozvoj

Různá náboženství v minulosti ovlivnila a i v dnešní době významně ovlivňují hospodářský růst a rozvoj mnoha zemí. Určováním norem a hodnot, rozlišováním co je správné a špatné, ovlivňují společnost.

Již Konfucius⁸ (551-479 př. n. l.) se ve svém filozofickém díle zabýval rozdělením práce a majetku ve společnosti. Kladl důraz na roztřídění společnosti na urozené a prosté lidi, jejichž úkolem je práce. Jím konstruovaný systém vedl ke stálosti uspořádání společnosti a ke stabilitě země. Nevýhodou tohoto systému však byla neuspokojivá situace prostého lidu, viz Kokaisl (2009).

Středověké křesťanství bylo ovlivněno ekonomickými myšlenkami sv. Tomáše Akvinského. V jeho díle se také nachází přirozené rozdělení společnosti na rozdílné stavy, které mají své rozlišné úkoly. Nižší vrstvy (řemeslníci a rolníci) mají fyzicky pracovat, privilegované vrstvy pečovat o spásu všech vrstev, tedy i nižších. Sv. Tomáš Akvinský se věnoval utváření obchodu a stanovování spravedlivých cen. Výdělek obchodníka je považován za spravedlivou odměnu, avšak půjčování na úrok bylo pro tehdejší křesťanskou společnost nepřijatelné. Proto půjčovat s úrokem mohly jen odlišné skupiny obyvatel – Židé, což byl jeden z důvodů pozdějších antisemitických nálad, viz Kokaisl (2009).

Tak jako v křesťanských zemích platil také v zemích muslimských zákaz půjčování na úrok. Ještě v současné době některé výklady Koránu úroky zakazují. V některých muslimských zemích je výše úroku stanovena zákonem, v jiných místo úroku náleží věřiteli podíl na zisku.

Hospodářství působí v různých přírodních, kulturních, geopolitických prostředích, které mohou mít na ekonomiku vliv. Často zmiňovaným činitelem je i kultura.

⁸ Vlastním jménem Kchung Čchiou, zvaný Kchung fu-c, Konfucius je latinizovaná forma.

Landes (2004) v poslední kapitole vyzdvihuje kulturu jako důležitý determinant ekonomického rozvoje. Náboženství je přirozeně jedním z důležitých rozměrů kultury. Avšak ekonomové v minulosti příliš nevěnovali vlivu náboženství, jakožto determinantu ekonomického růstu a rozvoje, svoji pozornost. Nevyjasněné vazby a vzájemné dopady mezi náboženstvím a ekonomikou podnítily především v posledních letech zájem mnoha ekonomů a vědeckých pracovníků. Ti se snažili objasnit interakce mezi náboženstvím a hospodářstvím.

Různé vzájemné vazby mezi náboženstvím a ekonomickým rozhodováním vedly ke zkoumání těchto interakcí z více pohledů. Někteří vědci zkoumali ekonomii náboženství.⁹ Další studie se zabývaly vlivem náboženství na ekonomický růst.¹⁰ Jiné studie se zaměřovaly na konkrétní náboženské tradice jako například islám, hinduismus či křesťanství.¹¹ Vyskytly se také studie, jež se zabývaly vlivem náboženství na plodnost.¹² Jiní autoři zkoumali vliv náboženství na politické výsledky.¹³ Některé studie zkoumaly naopak vliv ekonomického rozvoje na náboženství¹⁴, viz Iyer (2007).

Vlivu náboženství se dotkl už Adam Smith. Ve své knize *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* zastává názor, že významnou funkcí náboženského vyznání je poskytnutí morálních zásad, jež napomohly rozvoji společnosti. Negativně se díval na přítomnost státních církví, jež v důsledku svého monopolu ztrácejí na autentičnosti. Všímá si značného vlivu duchovenstva, jež se může obrátit proti panovníkovi, který pod vidinou tohoto nebezpečí poskytne státní církvi různé výsady, ať už politické či ekonomické.

Vztahem mezi náboženstvím a ekonomikou se zabýval také Max Weber¹⁵. V knize *Protestantská etika a duch kapitalismu* konstatoval, že ke vzniku kapitalismu v západní Evropě přispělo především puritánské pojetí zisku jako boží přízně, viz Nešpor (2007).

⁹ Iannaccone (1998), Stark a Finke (2001), Glaeser (2005).

¹⁰ Guiso, Sapienza a Zingales (2003), North a Gwin (2004), Barro a McCleary (2003), Noland (2005), Glaeser a Vorhies (1989).

¹¹ Kuran (2004), Sen (2004), Fields (2003).

¹² Lehrer (2004), McQuillan (2004).

¹³ Glaeser, Ponzetto a Shapiro (2005).

¹⁴ Berman (2000), Botticini a Eckstein (2005), Goody (2003).

¹⁵ Karl Emil Maximilian Weber (1864-1920) byl německý sociolog (zakladatel německé sociologie), právník, historik, ekonom a politolog. Jeho nejslavnějším dílem je *Protestantská etika a duch kapitalismu* (1904-1905).

Kapitalismus následně podporoval ekonomický rozvoj. Weber se domníval, že různá náboženství skýtají svou úlohu v tom, že ovlivňují osobní vlastnosti, hospodárnost, pracovitost, atd., čímž mají významný dopad na ekonomický vývoj. Předpokládal, že především protestantismus měl pozitivní dopad na hospodářský rozvoj. Důsledkem změn ve společnosti, které protestantismus vyvolal, se štěpila moc ve státě na světskou a církevní (tzv. sekularizace). Rozdělení moci vedlo k podpoře svobody, obchodu a podnikání, které jsou důležitým aspektem technologického pokroku a tím ekonomického rozvoje. V díle *Hospodářská etika světových náboženství* se Weber zaměřil na ekonomické a etické vlivy konfucianismu, hinduismu a buddhismu.

Mnoho empirických studií vychází ze sociologie náboženství. Zaměřují se především na světová náboženství a různé víry, náboženské organizace, státní náboženství, regulace náboženství či náboženský pluralismus. Zkoumají jejich působení na ekonomiku, ale také na různé stránky společnosti (svobodu, vzdělání, kvalitu života, atd.).

Barro R. J. a McCleary R. M. (2003) zkoumali vliv docházky do modliteben a náboženského přesvědčení na hospodářský růst.

Pro tento výzkum použili data mezinárodních průzkumů religiozity, jež čerpali z World Values Survey, International Social Survey Programme a Gallup Millennium Survey provedených mezi lety 1981 a 1999. Údaje o HDP jsou čerpány z Summer and Heston (1991), Heston, Summer, Aten (2002), data o vzdělání z Barro a Lee (2001) a ostatní data z World Bank (2002).

Analýza byla provedena pro 59 zemí. Jednalo se hlavně o bohatší země, proto převládají země s převažujícím křesťanstvím, z muslimských zemí výzkum zahrnuje Turecko, Pákistán, Bangladéš a Malajsii a země s východními náboženstvími byly zastoupeny Čínou, Hongkongem, Taiwanem, Thajskem, Singapurem, Jižní Koreou a Japonskem.

Barro a McCleary (2003) zjistili výrazně negativní vztah mezi religiozitou a mírou urbanizace. Odhadovaný koeficient -1,49 měsíční návštěvnosti modlitebny vyjadřuje, že nárůst míry urbanizace o 0,15 snižuje měsíční návštěvnost modliteben asi o 5 procentních bodů. Vyjádřili pozitivní účinek vzdělanosti na náboženskou příslušnost, stejně tak ve víru v nebe, peklo, Boha či posmrtný život. Dle Barra a McClearyho (2003) to značí, že náboženská příslušnost nestojí na nízkém stupni poznání. V otázce vlivu státního náboženství na religiozitu Barro a McCleary (2003) tvrdí, že díky různým dotacím pro státní církve se

zvyšuje měsíční docházka do modliteben o 21 procentních bodů. Naopak vládní regulace náboženského trhu omezuje docházku do modliteben a také snižuje náboženské přesvědčení (víra v nebe, peklo, Boha a posmrtný život). V otázce náboženského pluralismu došli k závěru, že větší náboženská rozmanitost vede k vyšší návštěvnosti modliteben i náboženského přesvědčení.

Barro a McCleary (2003) došli k závěru, že vyšší návštěvnost modliteben (religiozita) snižuje ekonomický růst. Naopak pozitivní vliv na ekonomický růst má silnější náboženské přesvědčení, a to tím, že zlepšuje chování jednotlivců. Svůj závěr podkládají tvrzením, že vyšší úroveň docházky do modliteben snižuje ekonomický růst tím, že vyšší návštěvnost znamená větší využívání zdrojů (vstupů) náboženského sektoru a výstup zůstává konstantní. To ovšem neznamená, že větší docházka věřících do modliteben má čistě negativní vliv na ekonomický růst. Dle autorů čistý účinek závisí na míře zvýšení náboženského přesvědčení v důsledku zvýšení návštěvnosti modliteben, které ekonomický růst podporuje.

Guiso L., Sapienza P. a Zingales L. (2003) analyzovali vliv náboženství na ekonomický růst. Pro svou práci využili data z World Values Survey, a to vzorek 66 zemí sledovaných mezi lety 1981 až 1997 (data z vln 1981-4, 1990-3 a 1995-7). Data podávala informace nejen o náboženské příslušnosti, ale také o míře přesvědčení (návštěvnosti modliteben).¹⁶

Cílem práce bylo určit vztah mezi náboženským přesvědčením a ekonomickými postoji. Autoři sledovali vliv náboženství (římsko-katolické a protestantské křesťanství, judaismus, islám, hinduismus a buddhismus) na ekonomický růst pomocí šesti závislých proměnných: důvěra v okolí, důvěra ve vládu, respektování žen, dodržování právních předpisů, míra šetrnosti a spravedlnost trhu.

Z výsledků je patrné, že náboženství příznivě ovlivňuje postoje lidí vůči vládě, právnímu systému i mezi sebou navzájem. Negativně se náboženství projevuje menší tolerancí především vůči ženám, což se liší podle náboženského vyznání (nejhorší u islámu). Tolerance vůči přistěhovalcům je nejnižší mezi hinduisty a muslimy, následně mezi židy a křesťany. Lidé hlásící se ke sledovaným náboženstvím se také různě staví k soukromému

¹⁶ Data obsahovala informace demografické (pohlaví, věk, vzdělání), hospodářské charakteristiky (výše příjmů, sociální skupina) a také politické preference a postoje dotazovaných.

vlastnictví. To nalézá největší podporu u katolíků, protestantů a hinduistů. Naopak nízká podpora soukromého vlastnictví je mezi muslimy.

Náboženská příslušnost je většinou spojena s vyšším důrazem na hospodárnost, větším smyslem pro individuální odpovědnost a podporou silnějšího přesvědčení, že trh je spravedlivý. Především katolíci podporují tržní konkurenci, naopak je tomu u muslimů a hinduistů. Nejvíce šetrní jsou dle autorů katolíci, dokonce více než protestanti (M. Weber viděl v šetrnosti protestantů klíč k rozvoji kapitalismu). Autoři také uvádí zajímavé zjištění, že většina příslušníků zkoumaných náboženství (s výjimkou buddhistů) je přesvědčena, že chudí lidé jsou líní.

Autoři jsou toho názoru, že křesťanství pozitivně přispívá k ekonomickému růstu. Protestanti jsou více tolerantní a v dodržování právních předpisů jsou důslednější než katolíci. Ti ovšem více podporují soukromé vlastnictví a jsou více protržní, i když s menší motivací než protestanti. Naopak negativní vliv na ekonomický růst má islám.

V závěru práce autoři uvádí změnu myšlení a chování u katolíků narozených po reformním 2. vatikánském koncilu. Katolíci se stali méně protržní a vyznačují se menší podporou soukromého vlastnictví a hospodářské soutěže. Také se stali více tolerantní. Převládá mezi nimi názor, že lidé jsou chudí, protože se ve společnosti děje bezpráví. Tuto změnu autoři považují za hodnou dalšího zkoumání.

Vlivem náboženství na ekonomický růst se zabýval také Grier R. (1997). Cílem práce bylo zjistit, zda a jak protestantismus ovlivnil ekonomický růst a rozvoj, a na základě zjištění se pokusil objasnit rozdílnost ekonomické úrovně bývalých britských kolonií (protestantismus) oproti tehdejším koloniím Španělska a Francie (katolicismus).

Průzkum byl proveden v 63 zemích za použití údajů¹⁷ z let 1960-1990. Grier (1997) sledované období rozložil do šesti pětiletých skupin. Pětileté průměry jednotlivých zemí využil z důvodu časové prokazatelnosti.

Grier (1997) zjistil pozitivní souhru mezi vyšší mírou protestantismu a ekonomickým růstem. Grierovy výsledky tak souhlasí s názory M. Webera. Grier (1997) ovšem ještě dodává, že protestantismus je jen jedním z mnoha faktorů determinujících rozdílný ekonomický rozvoj.

¹⁷ Ekonomické data pochází z Penn World Tables (1960-1990).

Není pochyb, že náboženství ovlivňuje také úroveň vzdělanosti, čímž působí na ekonomický rozvoj. Vzdělání je důležitým faktorem ekonomického růstu a rozvoje. Analýzu vlivu náboženství na vzdělání (lidský kapitál) provedli Filipová L. a Bednařík R. (2009).

Cílem této práce bylo objasnit vztah mezi náboženstvím, politickým režimem a ekonomickým rozvojem. Dalším cílem bylo hodnocení vzájemné závislosti lidského kapitálu a ekonomického rozvoje.

Analýza byla provedena z dat pro 110 zemí. Země byly rozděleny do dvou klastrů na základě podobných vlastností s použitím čtyř proměnných: politický režim, HDP na 1 obyvatele, průměrná délka vzdělávání a náboženství (převládající v zemi). Data o náboženstvích byla čerpána z World Almanac and Book of Facts zahrnující: křesťanství (římsko-katolické, protestantské, ortodoxní), judaismus, africké křesťanství, islám, buddhismus, hinduismus, tradiční náboženství a konfucianismus. Údaje o politických režimech byly čerpány z Polity IV, Country Report 2003 vydaný Univerzitou v Marylandu. Politický režim má rozpětí v rozmezí intervalu $<-10;10>$. Hodnota -10 znamená úplnou autokracii, naopak hodnota $+10$ představuje absolutní demokracii. Další proměnná HDP na 1 obyvatele (rok 2003) vyjádřená v paritě kupní síly ve stálých cenách roku 2000 mezinárodního dolaru, byla čerpána z databáze World Bank. Data o průměrné délce vzdělávání (pro rok 2003) byla převzata také z World Bank.

První klaster obsahuje 49 zemí s převážně demokratickými režimy (průměr 5,79). Lidnatost tohoto klasteru čítá 1,4 mld. obyvatel. Průměr HDP na 1 obyvatele činí 16 412,85 USD a průměrná délka vzdělávání trvá 14,69 let.

Druhý klaster zahrnuje 61 zemí čítajících 3,9 mld. obyvatel. Většina zemí v klasteru má nedemokratický politický režim (průměr -2,42). Průměrný HDP na 1 obyvatele má hodnotu 3 615,29 a obvyklá doba vzdělávání je 9,9 let.

V prvním klasteru je 100 % zemí s římsko-katolickým a protestantským křesťanstvím, 18,2 % zemí s ortodoxním křesťanstvím (Řecko, Kypr), judaismus (100 %) představuje Izrael a buddhismus (16,7 %) zastupuje Japonsko.

Ve druhém klasteru se nachází všech 27 muslimských zemí, všechny hinduistické země (Mauricius, Indie, Nepál), všechny země s africkými formami křesťanství a země s převládajícími tradičními náboženstvími, konfucianismus (100 %) představuje Čína. Dále se

ve druhém klastru nachází většina zemí s ortodoxním křesťanstvím (81,8 %) a země s buddhismem (83,8 %).

Analýza prokázala, že země s vyššími hodnotami HDP na obyvatele a délkou vzdělání mají sklony být více demokratické a jsou založeny na protestantském nebo římsko-katolickém křesťanství a judaismu. Jinak je tomu u zemí hinduistických a muslimských, které se vyznačují nižší délkou vzdělávání a také nižší úrovní HDP na obyvatele, mají sklony být autokratické, viz Filipová a Bednařík (2009).

Filipová a Bednařík (2009) uvádí, že nejnižší úroveň vzdělání je v zemích muslimských. Střední úroveň vzdělání je vázáno na ortodoxní křesťanství, buddhismus a hinduismus. Pozitivně na úroveň vzdělání působí protestantismus, římsko-katolické křesťanství a judaismus (viz Seznam příloh - přílohy 1., 2.).

Autoři předpokládají, že délka vzdělávání je určena úrovní HDP a institucionálními faktory, přičemž zkoumají vliv náboženství a politického režimu, jež ovlivňují chování občanů, a tím i jejich sklony ke vzdělání. Vlivu politického režimu na vzdělání se dotknu v následující podkapitole.

Některá náboženství (např. islám) mohou být chápána jako instituce, které nepodporují rozvoj tržních vztahů, a to z důvodu udržování tradičních struktur společnosti. Brání sociálním změnám a jedince staví do neměnného postavení ve společnosti. Neměnnost poměrů ve společnosti může mít negativní vliv na pokrok. Na druhou stranu mohou náboženství posilovat sklony ke spojení (např. křesťanství), což přispívá k akumulaci kapitálu, a tím ke zrychlení rozvoje.

Argumentem vyslovujícím se pro pozitivní vliv náboženství na ekonomický rozvoj je poskytnutí stabilního očekávání ekonomických subjektů. Stabilní očekávání, stanovené „pravidly hry“, poskytuje jedincům větší jistotu, čímž snižuje transakční náklady.

Hlavní přednost náboženství spočívá v tom, že vytváří přesvědčení v nutnost dodržování stanovených norem. Především morální normy, které náboženství tvoří a poskytují, jsou dobrým prostředkem k ochraně vlastnických práv, a to mnohdy efektivnější než právní předpisy státní moci.

Náboženství se promítá i do politické roviny. Je zřejmé, že v římsko-katolických zemích je kladen větší důraz na sociální solidaritu, která se projevuje v silnějším postavení socialistických stran, viz Loužek (2005).

3. 2. Vliv politického režimu na ekonomický růst a rozvoj

Politické režimy ovlivňují institucionální prostředí, v němž jsou alokovány zdroje ekonomického růstu. Využívání těchto zdrojů se obvykle liší, dochází-li k ní v demokratických či nedemokratických zřízeních, jelikož vládnoucí garnitura svými rozhodnutími ovlivňuje způsob i množství jejich využívání.

Teorie i empirické studie se vyslovují pro existenci vzájemného vztahu mezi politickým režimem a ekonomickým růstem a rozvojem.

Vliv politického režimu na ekonomický rozvoj bylo častým předmětem zkoumání. Již David Ricardo či Karel Marx považovali rozšíření volebního práva na nemajetné skupiny obyvatel za ohrožení ekonomického růstu. A to z toho důvodu, že byli přesvědčeni, že početnější skupiny chudých obyvatel by podporovaly takové „politiky“ (zástupce lidu), kteří by slibovali přerozdělovací opatření, což by v případě jejich uskutečnění vedlo k oslabení vlastnických práv. Oslabená vlastnická práva neprospívají ekonomickému růstu, tedy demokracie je škodlivá, viz Voigt (2008).

Antic (2004) rozvádí názorovou různorodost, jenž se vyskytuje v pracích mnoha autorů, kteří zkoumali vliv politických režimů na ekonomickou úspěšnost zemí. V tomto smyslu zmiňuje dvě skupiny autorů, kteří zastávají odlišné postoje:

1) Zastánci tvrzení, že diktatury jsou pro ekonomický rozvoj vhodnější než demokracie. Zastánci tohoto názoru se domnívají, že diktatury jsou efektivnější díky lepší mobilizaci zdrojů na investice (Galenson 1959, Schweinitz 1959, Rao 1984-5). Diktatury mohou udržovat stabilitu země (Hewlet, 1980), a proto jsou vhodné pro země s nízkou ekonomickou úrovní, v nichž demokracie selhává (Huntington 1968).

2) Druhá názorová skupina naopak zastává názor, že demokracie je pro ekonomický rozvoj lepší než diktatura.

Tito autoři považují volební právo, dělbu moci ve státě a jiné ekonomické a politické svobody za pozitivní v podpoře ekonomického rozvoje zemí (Sen, 2000). Demokracie umožňují nahradit špatné politiky za nové (North, 1990), což v diktaturách jde obtížně. Demokratické zřízení jsou více předvídatelné, nežli diktátorské vlády. Demokracie alokují ekonomické zdroje lépe než diktatury, chrání lépe vlastnická práva (což snižuje nejistotu), čímž podporují investiční aktivity obyvatel (Goodell, 1985).

Przeworski a Limongi (1993) shromáždili 18 studií,¹⁸ které se zabývaly vztahem mezi politickým režimem a ekonomickým růstem. Studie obsahovaly 21 zjištění, ze kterých se osm vyslovovalo ve prospěch demokracií na ekonomický růst, taktéž osm ve prospěch diktatur a v pěti výsledcích nebyl v tempech ekonomického růstu zjištěn výrazný rozdíl.

Przeworski a Limongi (1993) nebyli schopni se vyjádřit, zda je demokracie pro ekonomický růst příznivá, nebo mu brání, proto nechali závěr „otevřený“ s přesvědčením, že zkoumání vlivu politických režimů na ekonomický růst je vhodné pro další výzkum.

V současné době převládá přesvědčení (i přes nejednoznačné empirické důkazy), že totalitní zřízení jsou pro ekonomický růst škodlivá, a naopak demokratické instituce jsou ku prospěchu.

Olson M. (1993) zkoumal vliv diktatur a demokracie na ekonomický rozvoj. Dle Olsona (1993) v totalitních zřízeních (diktaturách) nepříznivě působí na ekonomický rozvoj nejistota z nástupnictví po smrti či svržení vládnoucí osoby a následný chaos či anarchie, jenž zpravidla nastává, dojde-li k takové události. Také nedostatečné zajištění práv a majetku obyvatel vede k nižší investiční aktivitě.

Není tedy divu, že v demokratických zřízeních je uskutečňována vyšší míra investic, a to z toho důvodu, že demokratické zřízení bývají politicky stabilní. Investoři se tak nebojí investovat v dlouhodobější perspektivě.

Pozitivní vliv demokracie na ekonomický růst a rozvoj vidí Olson (1993) v dostatečné ochraně vlastnických práv. Tato práva stimulují hospodářskou činnost obyvatel, protože vědí, že ze své činnosti budou mít prospěch. S tím souvisí samostatný soudní systém (nezávislost soudů), který poskytuje ochranu právům, jež jsou nezbytná pro zabezpečení majetku. To dodává lidem důvěru, že uzavřené smlouvy budou dodrženy.

Filipová a Bednařík (2009) se věnují také vlivu politického režimu na lidský kapitál, potažmo ekonomický rozvoj. Uvádí, že demokratické režimy byly zřízeny převážně v křesťanských státech, naopak absolutistické zřízení je spojeno se zeměmi muslimskými.

Filipová, Bednařík (2009) tvrdí, že demokratické režimy podporují vyšší úroveň vzdělání, naopak je tomu u režimů totalitních. Demokracie podporuje svobodu a nezávislost,

¹⁸ Studie sledovaly rozdílné skupiny států v různých obdobích, viz Seznam příloh – příloha 3.

což jsou aspekty podporující hospodářskou soutěž a podnikavost. Dravé konkurenční prostředí „nutí“ jednotlivce k investicím do vzdělání. Hospodářský pokrok si žádá další vzdělané lidi, čímž se roztáčí „spirála pokroku“. Lze tedy usuzovat, že nedemokratická zřízení nepodporují vzdělanost svých obyvatel z čistě pragmatických důvodů – aby se udržely u moci. Vzdělaní lidé představují pro režim hrozbu – vzdělání výrazně zamezuje manipulaci s lidmi.

Nízká vzdělanost se odráží v nízké ekonomické výkonnosti, a tím zaostalosti země, což brání demokratizaci – shoda s Huntington (2008). Vzdělání bylo historicky vždy motorem rozvoje.

V pohledu na interakci demokratického politického režimu s ekonomickým růstem a rozvojem se rozlišují dva názory, viz Filipová, Bednařík (2009):

- 1) Institucionální ekonomie zdůrazňuje nutnost demokracie pro zajištění vlastnických práv a povinností, které jsou významným předpokladem ekonomického růstu a rozvoje. V dalším textu zmíním studii od De Long J. B. a Shleifer A. (1993).
- 2) Jiný pohled na vzájemný vztah politického režimu s ekonomickým růstem a rozvojem zaujímá např. Barro R. J. (1996), který zastává názor, že je to ekonomický růst a rozvoj, jenž způsobuje změnu institucionálního prostředí směrem k demokratickému zřízení.

ad 1) Působení demokracie na ekonomický růst a rozvoj

J. Bradford De Long a Andrei Shleifer (1993) zkoumali vliv politického režimu na ekonomický růst v evropských zemích mezi lety 1 000 až 1 800.

Působení politického zřízení na ekonomický růst měřili pomocí tempa růstu evropských měst. Potřebná data čerpali ze dvou nezávislých databází. První se skládala z údajů do roku 1 500, které byly čerpány od Russell (1972), jenž odhadoval údaje o počtu obyvatel podle velikosti osídlené plochy. Údaje o lidnatosti mezi lety 1 500 a 1 800 byly získány od de Vries (1984), který údaje o počtu obyvatel získal z církevních kronik, sčítání lidu, daňových záznamů aj. Druhá databáze s odhadovanými počty obyvatel od Bairoch, Batou a Chèvre (1988) se jen mírně lišila v období kolem roku 1700, avšak v údajích dřívějších let se vyskytovaly větší rozdíly.

De Long a Shleifer (1993) prokázali, že absolutistické vlády jsou vázány na země s nízkým ekonomickým růstem. Dle jejich názorů absolutistické vlády neposkytují dostatečnou ochranu soukromému vlastnictví a neposkytují příznivé prostředí pro podnikání. Přičemž De Long a Shleifer (1993) považují ochranu vlastnických práv za nezbytný předpoklad pro ekonomický rozvoj. A jsou toho názoru, že ochranu vlastnických práv podporují demokratické režimy.

ad 2) Působení ekonomického rozvoje na demokracii

Robert J. Barro (1996) zkoumal vliv různých proměnných na úroveň HDP. Ve své práci používá data téměř ze sta zemí zjištěných mezi lety 1960 až 1990. Jako proměnné použil údaje o průměrné délce života, délce vzdělávání mužů a žen, údaje o porodnosti, velikost vládních výdajů aj. Ústřední hypotézou této práce bylo, že ekonomické svobody, tedy volný trh chrání vlastnícké práva, podporují ekonomický růst. Barro (1996) zjistil, že vyššího tempa ekonomického růstu dosahují ty země, které přecházejí z nízké úrovně politických práv na větší. Zato v zemích se střední úrovní politických práv působí zvýšení politických svobod mírně negativně.

Barro (1996) zkoumal interakci mezi politickým režimem a ekonomickým růstem také ve směru působení ekonomického rozvoje na demokratizaci. Jako proměnné využil index demokracie, délku vzdělávání mužů a žen, kojeneckou úmrtnost aj., přičemž dokázal, že ekonomický rozvoj přispívá k demokratizaci.

Barro (1996) je toho názoru, že jelikož ekonomický pokrok vede k demokratickému zřízení, tak by nastolení demokratických režimů v rozvojových zemích mělo být uplatněno teprve tehdy, kdy země bude na dostatečné ekonomické úrovni. Udržení demokratického zřízení tak bude snazší, nežli implementovat demokratické instituce do nestabilního prostředí, vznikajícího v důsledku ekonomické zaostalosti a společenské prázdnoty.

Barrův názor podporuje Samuel P. Huntington v knize *Třetí vlna: Demokratizace na sklonku dvacátého století* (2008), v níž zkoumá přechod nedemokratických režimů k demokracii ve více než 30 zemích mezi lety 1974 – 1990 a snaží se vysvětlit, proč k této hromadné demokratizaci došlo.

Podle Huntingtona (2008) k pádu nedemokratických systémů dochází různými faktory, které se liší jak vzhledem k času, tak také místu. Faktory směřující k demokratizaci a stabilizaci demokracie mohou být například: vysoká úroveň vzdělanosti, rozvoj politické soutěživosti, nízká úroveň společenského násilí, okupace či vliv prodemokratické cizí mocnosti, touha elit napodobovat demokratické státy, tradice úcty k zákonům a právům atd. Demokratizační faktory jsou různé a také existuje předpoklad, že se každý z nich bude časem měnit a vyvíjet. Samotná demokratizace je tak souhrou více faktorů.

V 19. století vedl ekonomický růst, industrializace, rozvoj obchodu, posílení buržoazie a středních vrstev k první demokratizační vlně¹⁹ (1828 – 1926) v severní a západní Evropě, v zemích s britskými přistěhovalci (USA, Kanada, Austrálie). K demokratizaci zemí přispěl také protestantismus. Huntington (2008) uvádí, že tři čtvrtiny zemí, v nichž demokratické instituce vznikly před rokem 1900, byly náboženským složením převážně protestantské.

Po druhé světové válce došlo k druhé demokratizační vlně (1943 – 1962), kde zásadní úlohu sehrály politické a vojenské faktory. Země, které se staly v poválečné době demokratické, člení Huntington (2008) do tří skupin:

- 1) země s demokracií „vnucenou“ západními spojenci (např. SRN, Itálie, Japonsko)
- 2) země svobodně demokratické dle vzoru západních spojenců (např. Argentina, Řecko)
- 3) dekolonizační hnutí zemí v důsledku válečného vyčerpání kolonizátorů

Demokratizace proběhla v řadě států, avšak ne ve všech se demokratické instituce dokázaly zachovat po delší dobu (viz mnohé státy Latinské Ameriky a Afriky).

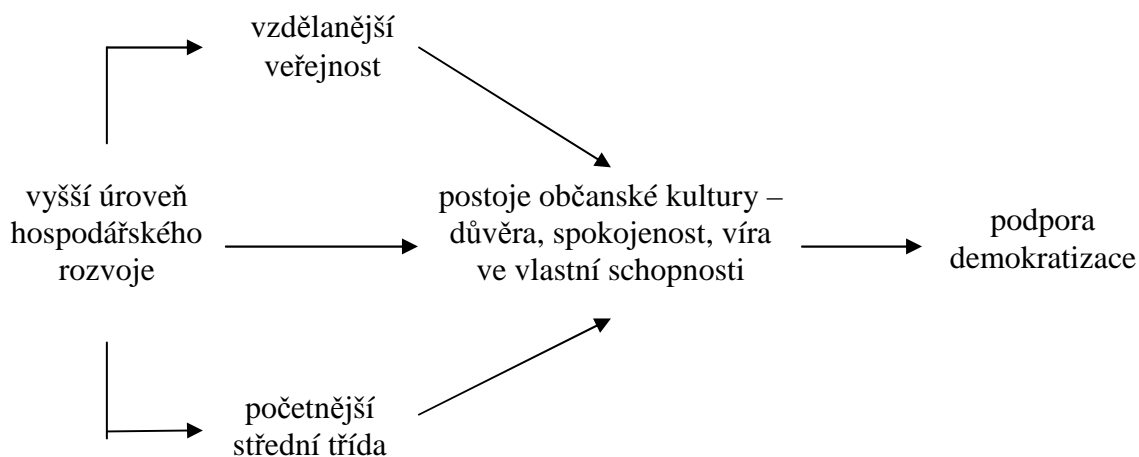
Ve třetí demokratizační vlně (1974-1990), jíž se Huntington především věnuje, hrály klíčovou roli: uvažující ekonomická výkonnost, problém legitimacy autoritářských systémů, zahraniční vliv a změna náboženských poměrů.

Huntington (2008) uvádí, že pravděpodobně nejdůležitější překážkou demokratizace je chudoba. Potom tedy demokratizace jde ruku v ruce s hospodářským rozvojem. Překážky pro ekonomický rozvoj jsou překážkami i pro demokratizaci zemí. Ovšem je třeba zdůraznit, že

¹⁹ Pojem „demokratizační vlna“ znamená přechod skupiny zemí od nedemokratických režimů k režimům demokratickým během ohraničeného časového intervalu.

samotný hospodářský rozvoj nestačí k rozvoji demokratizace, nýbrž musí být podpořen dalšími faktory, viz Obr. 3. 2. 1.

Obr. 3. 2. 1. Hospodářský rozvoj jako činitel demokratizace

Zdroj: Huntington (2008, s. 74).

Lze tedy shrnout, že země které dosahují alespoň průměrné úrovně ekonomického rozvoje, mají sklony k demokratizaci. V zaostalých zemích se demokratizační proces neočekává a rozvinuté země demokracii již přijaly.

4. Vliv vybraných institucionálních faktorů na ekonomický rozvoj a růst Japonska

4. 1. Japonsko do roku 1945

4. 1. 1. Historický náhled

Japonsko má dlouhou a bohatou historii, jejíž počátky sahají až do 4. tisíciletí př. n. l. Území Japonska bylo roztrženo na mnoho knížectví, jež se těšila silné autonomii a také proto mezi nimi často docházelo k ozbrojeným konfliktům (především v 15. a 16. století). Japonsko bylo formálně sjednocené autoritou císaře, který ovšem v některých obdobích neměl prakticky žádnou moc. Od roku 1192 vládli v Japonsku vojenští vládci (šógunové). Kolem roku 1639 se Japonsko naprosto izolovalo od vnějšího světa. Byl to důsledek přijatých opatření v obavě před kolonizační hrozbou a před šířením křesťanství²⁰ (jež bylo vládnoucími vrstvami považováno za nástroj kolonizátorů). V rozmezí let 1612 až 1639 byl zrušen zahraniční obchod²¹, zakázán pobyt cizinců²², potlačeno křesťanství v zemi²³ a zakázány cesty do zahraničí. Trvalý mír, který trval následujících 200 let, vedl alespoň k rozvoji vnitřního obchodu. Rozvoj obchodu byl urychlen centralizací moci a orientací země na zemědělství. Izolace Japonska vůči vnějšímu světu úplně zastavila technologické, politické a společenské

²⁰ První křesťanští misionáři dorazili do Japonska kolem roku 1549. Křesťanství se zpočátku těšilo oblibě mezi prostým lidem i některými vládnoucími rody (např. rod Date). Přijetí křesťanství pomáhalo také obchodním stykům s evropskými státy, jež se jevily pro obě strany výhodné.

²¹ Náboženské pronásledování bylo zpočátku odděleno od obchodních vztahů, což ale bylo dlouhodobě neudržitelné. Ze země byli vypovězeni Angličané (1623), Španělé (1624) a v roce 1639 také Portugalci. V omezené míře pokračoval obchod s Čínou, jenž byl prakticky bezvýznamný.

²² Jedinými cizinci na území Japonska zůstali Holanďané, pobývající na ostrůvku Dedžima v přístavu Nagasaki.

²³ Toleranci křesťanství narušil nástup šóguna Hidejošiho k moci, jenž vydal v roce 1587 dekrety zakazující šíření křesťanství. V perzekuci křesťanů pokračoval i šógun Iejasu, jenž považoval křesťanství za hrozbu pro japonské hodnoty a politickou stabilitu. Proto v roce 1612 křesťanství zakázal a křesťané byli pronásledováni. Pronásledování křesťanů dosáhlo vrcholu mezi lety 1637-1638, kdy bylo poraženo povstání křesťanů v Šimabaře tzv. Šimabarské povstání. Od roku 1640 byli novorozenci registrováni v místních šintoistických nebo buddhistických chrámech pro kontrolu jejich náboženské příslušnosti, viz Reischauer (2000).

změny, k nimž v 16. století vlivem zahraničního obchodu docházelo. Izolace vedla k zaostávání země za ostatními státy (viz Seznam příloh – příloha 5.), avšak přispěla k sjednocení Japonska a utvrzení národní identity a kultury Japonska.

Japonská izolace²⁴ byla prolomena v roce 1854, kdy kapitán Matthew C. Perry donutil šóguna navázat obchodní a diplomatické styky mezi Japonskem a Spojenými státy americkými. Po Spojených státech amerických se brzy objevily další koloniální velmoci jako Nizozemsko, Velká Británie či Rusko, s nimiž bylo Japonsko nuceno uzavírat podobně nerovnoprávné obchodní smlouvy²⁵. To mělo za následek proticizinecké nepokoje. Slabost šóguna vůči „barbarům“ vyvolala snahu obnovit exekutivní moc císaře²⁶, což se také v roce 1867 stalo. Císařem se stal Macuhito a jeho vláda představuje vznik moderního Japonska.

4. 1. 2. Japonsko v období Meidži

Období vlády císaře Macuhita (vládl 1868-1912) je nazýváno Meidži („osvícená vláda“). Po převzetí moci novou vládou císaře Macuhita nastal obrat v přístupu k cizincům. Vládní kruhy se rozhodly s cizinci spolupracovat, i když v jasně stanovených mezích. Japonsko bylo zaostalou zemědělskou zemí. Proto byla potřeba uskutečnit ekonomické²⁷ a politické reformy. Reformy Meidži reformovaly armádu, právo, náboženství, školství, pozemkový systém i samotnou japonskou ústavu. Zemědělská reforma měla velký vliv na rozvoj zemědělství a jeho efektivnost. Obsahem ústavy Meidži²⁸ bylo zajištění občanských práv, jako práva na svobodu slova, vyznání, práva na majetek a také byl vytvořen dvoukomorový parlament. Státním náboženstvím se v období Meidži stal šintoismus²⁹.

²⁴ Ústředním náboženstvím v době izolace Japonska byl konfucianismus a japonská forma buddhismu (zen-buddhismus). Konfuciánské učení se soustřeďuje na mezilidské vztahy a rodinu. Konfucianismus klade důraz na povinnosti a práva každého člena rodiny a společnosti. Konfucianismus udržoval politickou stabilitu – oddanost vládci byla samozřejmostí. Konfucianismus klade důraz na loajalitu, kázeň a povinnost.

²⁵ Japonci nesměli vybírat vyšší než 5 % clo, cizinci měli právo exteritoriality (nepodléhali japonským zákonům).

²⁶ Císařové zastávali v dobách vlády šógunů pouze ceremoniální funkce. Skutečná moc byla v rukou šóguna.

²⁷ V roce 1899 byl vydán obchodní zákoník podle německého vzoru.

²⁸ Ústavou Meidži (1889) byl císař prohlášen za posvátného a nedotknutelného („Císař je bůh zjevený v člověku. Jde o zjevené božstvo:“). Dle ústavy císař disponoval mocí výkonnou a zákonodárnou mocí se souhlasem parlamentu, byl také nejvyšším velitelem armády a námořnictva.

²⁹ Šintoismus (šintó) je jediné původní japonské náboženství. Šintoismus nepatří mezi velká světová náboženství, nemá svého zakladatele ani posvátnou knihu. Obsahuje náboženské představy a praktiky, které se

Mnohé z reforem napodobovaly „západní“ systémy proto, aby bylo Japonsko „západem“ respektováno. Byl zrušen feudální systém (rozdělení společnosti do sociálních skupin). Byly importovány technologie a vědomosti z evropských zemí a také ze Spojených států amerických. Nové znalosti a zdokonalení technologických postupů v průmyslu a zemědělství vedly k ekonomickému růstu a rozvoji Japonska.

Velký význam pro rozvoj Japonska měla počínající industrializace. Japonsko se stalo v době Meidži jedinou „nezápadní“ zemí, v níž proběhla industrializace během 19. století. Rozhodující úlohu v industrializaci Japonska měla vláda. Vláda budovala loděnice, zbrojovky, strojírenské závody, textilní a sklářské továrny, prakticky všechny druhy výrob.

Vláda podporovala soukromé podnikání prodejem takto nově vzniklých a stabilizovaných průmyslových závodů do soukromých rukou. Důležitým specifikem rozvoje japonského průmyslu se staly průmyslově-finanční sdružení tzv. zaibatsu podporované vládou. Charakteristickým rysem zaibatsu bylo seskupení různě velkých firem spolu s bankou, které spojovalo kapitálové propojení. Tyto skupiny disponovaly značným ekonomickým a politickým vlivem³⁰. Již v tomto období začaly vlády zasahovat do japonské ekonomiky.

V důsledku probíhajících reforem a nástupu industrializace byl urychlen ekonomický růst Japonska. Podstatným impulsem pro vznikající hospodářství bylo také zvýšení domácí poptávky v důsledku zlepšení životní úrovně obyvatel, viz Francks (1999).

4. 1. 3. Japonsko mezi lety 1912-1945

Japonsko se během období Meidži stalo regionální velmocí, jež si činilo i územní ambice. To bylo dáno nedostatkem surovinových zdrojů japonských ostrovů, ale i pocitem nadřazenosti japonského národa nad jinými – „právo na větší životní prostor“. Mezi lety

v průběhu dějin na území Japonska vytvořily. Jedná se o směs uctívání různých přírodních sil a jevů, víry v báje předky japonského národa a vírou v nesmrtelnost duše, viz Boháčková (1987). Bylo vytvořeno mnoho božstev (kami), téměř každý rod měl své božstvo (především ochranné). Národním božstvem se stala bohyně Slunce Amaterasu – ochránkyně císařského rodu. Do podoby a významu šintoismu pro japonskou společnost výrazně zasahovaly politické požadavky. Charakter tohoto učení a také japonského myšlení vedlo k vyhledávání a následnému přetváření vnějších hodnot a znalostí.

³⁰ Zaibatsu se značnou měrou podílely na válečném hospodářství v průběhu 2. světové války a byly proto po válce okupační správou zakázány.

1894-1895 Japonsko porazilo Čínu a obsadilo část jejího území. V roce 1905 Japonsko porazilo Rusko, čímž získalo jižní část ostrova Sachalinu a Port Arthur.

Do 1. světové války se Japonsko příliš nezapojilo. Tím, že se připojilo na stranu Dohody a vytlačilo Německo z jeho pozic v Tichém oceánu, mu po válce umožnilo převzít německé kolonie v Tichomoří. Pro Japonsko se také jevilo značně výhodné posílení exportu na úkor zemí aktivně válčících ve válce. 1. světová válka tak pro Japonsko znamenala územní i ekonomické zisky.

Politický vývoj uvnitř Japonska v prvních třech desetiletích 20. století měl výrazně demokratické rysy. Došlo k demokratizaci politického i celospolečenského života. Vznikaly politické strany, které měly rozhodující slovo při výběru předsedy vlády a sestavování vlády. Parlament byl tvořen Horní a Dolní sněmovnou. Do Horní sněmovny byli jmenováni příslušníci vysoké šlechty, členové císařského rodu nebo osoby s významnými zásluhami o stát. Dolní sněmovna byla tvořena volenými poslanci na tříleté volební období. Parlament schvaloval zákony a státní rozpočet.

Světová hospodářská krize mezi lety 1929 a 1932 dopadla i na Japonsko. Krize postihla především venkov, který trápila vysoká nezaměstnanost a nízké ceny zemědělských produktů. Japonský export se mezi lety 1929 a 1931 snížil o 50 %, viz Reischauer (2000). Hospodářská krize s sebou přinesla i změnu politického vývoje Japonska. Vina za tvrdý dopad krize na obyvatelstvo byla svalována na politické strany a jejich představitele, kteří si s řešením hospodářské krize zpočátku nevěděli rady. To následně otřásl jejich pozicemi, a tím i ubíráním se demokratickým směrem Japonska. Přestože Japonsko krizi poměrně rychle překonalo³¹, nálada a rozložení sil ve společnosti se již výrazně změnila. Rozhodující úlohu ve státě převzala armáda.

Začalo docházet k politickým vraždám a posilování moci armády ve vládě, kterou nakonec zcela ovládla. Japonsko se odvrátilo od systému parlamentní vlády, což bylo dáno sílícím nacionalismem. Během 30. let se Japonsko stalo silně militantní. Pilířem totalitního japonského státu se stal šintoismus, který byl zneužit k podpoře národních vojenských ambicí. Na základě zpolitizovaného státního šintoismu se rozšířilo přesvědčení, že Japonsko je středem světa a expanze Japonska a jeho povznesení je úkolem všech Japonců – dobytí světa se stalo náboženským cílem Japonska, viz Skokan (2006).

³¹ Japonsko na konci roku 1931 devalvovalo měnu. Tato devalvace podnítila nárůst exportu. Dalšími faktory, jimiž Japonsko otupilo následky hospodářské krize, bylo zbrojení a nárůst počtu obyvatel.

Japonské hospodářství bylo od roku 1937 přeměněno na válečné. Vláda zvyšovala výdaje na zbrojení, přičemž státní výdaje byly financovány zadlužováním země. Militantní režim působil i na život běžného zaměstnance. Mzdy byly fixní, nulová mobilita pracovní síly (pevně připoutána k zaměstnavateli), zakázání odborů, pracovní doba trvala až 12 hodin denně a sociální zabezpečení neexistovalo, viz Žídek (2007). Hospodářství před vypuknutím 2. světové války značně posilovalo (viz Seznam příloh – příloha 6.).

V roce 1937 Japonsko znovu zaútočilo na Čínu a připojilo se k Ose Berlín-Řím-Tokio³². 7. 12. 1941 Japonci napadli americkou námořní základnu Pearl Harbor (vstup USA do 2. světové války). Po zdánlivě úspěšném ochromení USA Japonsko pokračovalo v agresi. V roce 1941 okupuje Indočínu, Filipíny, Thajsko, Hongkong a Guam, v roce 1942 Britské Malajsko, Barmu a Indonésii. Japonsko se na dobytých územích snažilo uspokojit především své surovinové potřeby. Obrat ve válce přišel v polovině roku 1942, kdy Japonsko začalo se Spojenými státy americkými prohrávat³³. Japonsko ještě tři roky oddalovalo porážku, až nakonec svržení atomových bomb³⁴ přimělo císaře k přijetí kapitulace³⁵.

4. 2. Japonsko ve 2. polovině 20. století

4. 2. 1. Poválečné období

2. světová válka znamenala pro Japonsko naprostou zkázu - 2 miliony mrtvých, 10 milionů obyvatel bez domova, hospodářství v troskách, ztráta kolonií i zahraničních investic, viz Žídek (2007). Japonci, věrní své kultuře a zneváženému mýtu o výjimečnosti svého národa, se prohranou válkou cítili zostuzeni.

³² Spojené státy americké reagovaly na spojení Japonska a Německa zavedením odvetných hospodářských opatření, které v srpnu 1941 dosáhly úplného mezinárodního embarga na dovoz ropy do Japonska. To vyprovokovalo Japonsko k přepadení pozic Spojených států amerických v Tichomoří a obsazení států s ložiskami ropy a dalších důležitých surovin, jichž mělo Japonsko nedostatek, viz Labus (2009).

³³ Za rozhodující bitvu 2. světové války v Tichomoří je považována bitva u Midway v červnu roku 1942.

³⁴ 6. a 9. srpna 1945 byly svrženy atomové bomby na Hirošimu a Nagasaki.

³⁵ 2. září 1945 byla na palubě bitevní lodi Missouri v Tokijském zálivu podepsána bezpodmínečná kapitulace.

Po skončení války mělo Japonsko demokratické (tradice parlamentního systému) i totalitní sklony (předválečný a válečný nacionalismus). Díky okupaci³⁶ (správě) Japonska Spojenými státy americkými převážily demokratické tendence. Japonsko plně obnovilo parlamentní instituce a otevřelo se světu. Snaha Spojených států amerických o upevnění demokracie v Japonsku byla vedena mimo jiné také upevněním demokratických i svých pozic vůči Sovětskému svazu a šířícímu se bloku komunistických zemí. Spojené státy americké uplatňovaly v Japonsku systém nepřímé správy - okupační správa řídila zemi prostřednictvím japonských vládních orgánů, které s postupujícími reformami přebíraly podíl na vládě. V Japonsku byly uskutečněny ekonomické, sociální i politické reformy, viz Reischauer (2000).

Působením demokratizujících snah americké správy proběhla demonopolizace, dekartelizace, byla přiznána práva dělníků na kolektivní vyjednávání a taktéž reformováno pracovní právo. Byla provedena reforma školství.³⁷ Došlo k výraznému zrovnoprávnění pohlaví. Byly zrušeny všechny instituce japonského militarismu a Japonsko bylo zcela demobilizováno.

Nejdůležitější změnou však bylo vytvoření nové ústavy v roce 1947. Nová ústava změnila japonský politický i společenský život. Vytvořila z Japonska parlamentní demokratický stát. Důležitou změnou prošlo postavení císaře.³⁸ Podle nové ústavy se stal symbolem státu a jednoty lidu, byl zbaven výkonných pravomocí. Nositelem moci ve státě se stal lid. Obě komory parlamentu se staly volené, volební právo měli všichni muži a ženy starší 20 let. Soudní moc se stala nezávislou. Byla zaručena lidská práva, právo shromažďovací, svoboda tisku, vyznání aj.

Oslabení kultu císaře mělo dopad i v náboženské oblasti, šintoismus se ocitl v krizi. Šintoismus byl zrušen jako státní náboženství a byl zároveň zbaven své státoporné funkce, což se projevilo následnou sekularizací japonské společnosti.

Zbídačené Japonsko potřebovalo nutně hospodářskou obnovu. Všudypřítomná chudoba v poválečných letech mohla lehce zlomit vaz právě tvořící se demokratické společnosti. Již první poválečná vláda kladla ekonomický růst za svůj nejdůležitější cíl. Výroba v roce 1947 dosahovala 37 % předválečné úrovně, viz Reischauer (2000). Americká

³⁶ Na okupaci se měli podílet zástupci vítězných mocností (Británie, Čína, SSSR, USA), avšak okupace byla provedena téměř výhradně Spojenými státy americkými.

³⁷ Ve výuce byl kladen důraz na demokratické hodnoty, prodloužení povinné školní docházky na 9 let.

³⁸ 1. 1. 1946 se císař Hirohito veřejně zřekl božského původu.

správa si také uvědomovala nutnost obnovy japonského hospodářství, proto byl vypracován americký poválečný plán obnovy (tzv. Dodgeova linie). Plán obnovy (1948 – 1952) usiloval o zvýšení produkce a znovuvybudování japonského průmyslu. Investice především do ocelářství, uhelného, energetického a loděářského průmyslu slavily úspěch.

Byl kladen velký důraz na podporu bezpečných vlastnických práv, vytváření právních záruk chránících podnikání a vytvoření prostředí pro konkurenceschopný trh vůči zahraničí. Pozitivní vliv pro obnovující se ekonomiku měl také dostatek kvalifikovaných pracovníků.

Zakázané zaibatsu byly nahrazovány velkými podnikovými skupinami nazývanými keiretsu. Keiretsu představuje seskupení bank a firem, které byly křížově provázány vlastnickými podíly. Keiretsu brzy získaly v ekonomice také velký vliv a jejich silné pozice (za podpory vlády) na trhu bránily rozvoji konkurenčního prostředí.

Obnova Japonska probíhala velmi úspěšně. To dokazuje, že již v roce 1948 se hospodářství stabilizovalo. Japonskému růstu pomohl také válečný konflikt v Koreji, jelikož japonský zpracovatelský průmysl získal americké vojenské zakázky.

8. 9. 1951 byla podepsána mírová smlouva v San Francisku, čímž Japonsko znovu získalo nezávislost. Současně byla podepsána Japonsko-americká bezpečnostní smlouva, ve které se Spojené státy americké zavazovaly poskytnout Japonsku vojenskou ochranu. Tento fakt se pro Japonsko jevil značně výhodný, jelikož jej nezatěžovaly výdaje na zbrojení.

4. 2. 2. Ekonomický vývoj Japonska ve 2. polovině 20. století

Po poválečném období mezi lety 1945 až 1954 následoval impozantní hospodářský rozkvět též ne zřídka označovaný jako „hospodářský zázrak“. Několik desetiletí trvající hospodářský rozvoj Japonska měl celou řadu faktorů. Především jím byla hospodářská politika vlády, vysoká míra úspor, rostoucí technologická úroveň, export a specifické chování obyvatel.

Od roku 1955 bylo v Japonsku uplatňováno indikativní plánování.³⁹ Tyto plány měly informační a doporučující povahu, byly tedy nepovinné. Plány byly pro soukromý sektor důvěryhodný zdroj pro plánování, a proto na jejich základech prováděl své investiční záměry.

³⁹ Hospodářská politika státu byla uskutečňována především dvěma institucemi, a to Agenturou pro hospodářské plánování (EPA) a Ministerstvem mezinárodního obchodu a průmyslu (MITI).

K usměrňování podnikatelských aktivit sloužilo také tzv. administrativní vedení⁴⁰, což zahrnovalo síť formálních a neformálních vztahů mezi vládními představiteli a soukromým podnikatelským a finančním sektorem, viz Stuchlíková (2008).

Jedním z hlavních faktorů „hospodářského zázraku“ Japonska v 50. a 60. letech byla hospodářská politika uplatňovaná japonskými vládami. Již v poválečném období měly japonské vlády silnou pozici v ekonomice. Zásahy vlády měly podporovat ekonomickou výkonnost Japonska, a měly tak pomoci vytvořit silné a konkurenceschopné hospodářství. Existovalo přesvědčení, že trh není schopen dobře samostatně fungovat. Japonské hospodářství se rozvinulo v jednu z nejvýznamnějších států regulovaných ekonomik světa. Charakteristickým rysem zásahů vlád do ekonomiky byla ochrana rozvíjejících se odvětví, kdy zahraniční konkurenci byl bráněn vstup na japonský trh. Nekonkurenceschopná odvětví vlády ochraňovaly především prostřednictvím celních a množstevních omezení dovozů.

Díky úzkým vztahům Japonska se Spojenými státy americkými proudily do země nové technologie, které umožňovaly zefektivnit výrobu japonských továren, čímž posilovala jejich konkurenceschopnost na mezinárodních trzích.

Pro Japonsko byla příznačná vysoká míra úspor. Vysoký sklon k soukromým úsporám je kulturně podmíněn. Šetrnost Japonců pomáhala vyšší investiční aktivitě, což podporovalo ekonomický růst.

Export výrobků byl pro Japonsko velmi důležitý a v podstatě nezbytný (Japonsko nedisponuje takřka žádnými surovinovými zdroji, a tudíž musí suroviny dovážet). Proto vývoz hotových výrobků s vyšší přidanou hodnotou zaručoval, že Japonsko bude mít čím splatit surovinové dodávky. Vzestup exportu byl ohromující. V roce 1946 dosahoval pouze 13,5 % úrovně roku 1913 a v roce 1961 to již bylo 1 000 % úrovně roku 1913, viz Židek (2007). Exportní orientace japonské ekonomiky byla důsledkem příznivých podmínek vytvářených japonskými vládami, technologickými inovacemi a levnou a vysoce produktivní pracovní silou.

Rozvoj v 50. a 60. letech zaznamenaly odvětví náročné na suroviny a práci, jako například strojírenský a chemický průmysl. Ekonomického růstu bylo dosahováno využíváním většího množství výrobních faktorů – jednalo se tedy o extenzivní ekonomický růst. To bylo možné díky velkému množství kvalifikovaných, levných a pracovitých zaměstnanců a nízkým cenám surovin na světových trzích. Ekonomický růst v 50. a 60. letech

⁴⁰ Jedná se o instituci vyplývající z historického a kulturního vývoje.

dosahoval v některých letech i více než 11 %, čímž překonával veškerá očekávání (viz Seznam příloh – příloha 7.).

Na začátku 70. let vypukla surovinová krize (1973 – 1974), která na Japonsko silně dopadla. Jak již bylo řečeno, Japonsko bylo na surovinových dodávkách životně závislé a na snížení množství a zvýšení cen na světových trzích muselo reagovat. Japonsko na tuto změnu odpovědělo změnou struktury hospodářství a změnou dosahování ekonomického růstu – intenzifikací výrobních faktorů. Byla opuštěna surovinově náročná odvětví a hospodářství se zaměřilo na odvětví náročná na kvalifikovanou pracovní sílu a technologii. Rozvíjel se tedy lehký průmysl, elektrotechnický a automobilový průmysl. Důraz byl kladen na vědecký výzkum a technologické inovace - proběhla elektronizace, automatizace a robotizace výrobních postupů. Japonsko se v důsledku aktivních sald obchodních bilancí stávalo největším věřitelem světa. To se samozřejmě nelíbilo japonským obchodním partnerům. Japonsko bylo nuceno změnit svoji dosavadní politiku dosahování ekonomického růstu zakládajícím se na vývozu a zaměřit se na podporu domácí poptávky. Japonsko bylo donuceno více otevřít vlastní trh zahraniční konkurenci. Ekonomický růst se v 70. a 80. letech pohyboval kolem 4 % (viz Seznam příloh – příloha 8.). Zpomalení hospodářského růstu bylo způsobeno především zdražením pracovní síly, kdy japonská pracovní síla už nebyla tak levná jako v předchozích desetiletích. Také zdražení surovin (v důsledku surovinových krizí), především ropy na světových trzích, znamenalo pro japonskou ekonomiku citelný zásah.

Devadesátá léta představovala pro japonskou ekonomiku nejhorší poválečné období. Japonskou ekonomiku postihla hospodářská stagnace během celých 90. let. Problémy postihly výrobní i finanční sektor. Jednalo se o krizi z nadvýroby v důsledku nízké spotřebitelské poptávky. Souběžně se špatnými hospodářskými výsledky rostla i nezaměstnanost⁴¹, pro Japonsko takřka neznámý jev. Problémy japonské ekonomiky byly zapříčiněny také politickými aférami a strukturálními problémy. Ekonomický růst byl velmi slabý a pohyboval se většinou do 2 %, přičemž v letech 1998 a 1999 zažilo Japonsko hospodářský propad (viz Seznam příloh – příloha 9.).

Dnešní Japonsko patří mezi nejvyspělejší země světa a je jedním z ekonomických center. Japonsko je země s vysokou technologickou úrovní. Významný podíl na úspěšnosti (konkurenceschopnosti) Japonska na zahraničních trzích má také věda a výzkum. Japonskou

⁴¹ Míra nezaměstnanosti se pohybovala od poválečného období do 90. let do 2,5 %, od konce 90. let se pohybuje kolem 4 % (Viz Seznam příloh – příloha 10.).

ekonomiku stále výrazně ovlivňuje vláda a státní orgány. Také jsou stále patrné stopy po tradičních společenských přístupech a způsobech, jež se transformovaly do metod výroby a řízení (japonský management). Japonská ekonomika stále prožívá stagnaci přetrvávající z 90. let. Nově na japonské hospodářství dopadá současná hospodářská krize. Především nízká zahraniční poptávka po japonském zboží způsobuje problémy výrobnímu sektoru.

4. 2. 3. Politický vývoj Japonska ve 2. polovině 20. století

Politický vývoj v Japonsku byl ve 20. století s výjimkou 30. a první poloviny 40. let demokratický.

Podoba politického vývoje ve 2. polovině 20. století byla utvářena tradičními hodnotami společnosti, které byly značně konzervativní. Politici představitelé sledovali především ekonomické cíle. Jejich hlavním cílem bylo podporovat růst a zabezpečovat prosperitu země. Dalším specifickým rysem byla vysoká podpora státu a vládnoucí strany ze strany občanů, což mělo původ v náboženském odkazu šintoismu a konfucianismu.

Japonsko se po 2. světové válce stalo plně demokratickou zemí (viz Seznam příloh – příloha 11.). Politická soutěž mezi politickými stranami byla rovná a spravedlivá. Volební soutěže probíhaly bez jakýchkoli restrikcí, bez omezování svobody slova, tisku nebo shromažďování. V roce 1955 se vlády ujala Liberální demokratická strana (LDS), která se udržela u vlády až do roku 2009.⁴² Liberální demokratická strana vznikla v roce 1955 sloučením dvou konzervativních stran (Demokratické a Liberální strany). Přestože u moci byla prakticky pouze Liberální demokratická strana, nejednalo se o vládu s nedemokratickými praktikami či znaky nějakého totalitarismu. Jak je tedy patrné, demokratické zřízení mělo v Japonsku velmi silné pozice. Vláda jedné strany byla tedy znakem svobodného vyjádření většiny obyvatel Japonska. Ekonomické úspěchy, které s menšími poklesy Japonsko prožívalo po několik desetiletí, touhu po změně ve vedení země nepodporovaly. Přesto vláda pouze jedné strany měla své nevýhody, především navázání firem na politické kruhy LDS, což zavánělo prosazováním zájmů určité skupiny podnikatelských kruhů. Na druhou stranu vláda jedné strany znamenala také návaznost politického směřování země. Čitelnost politické situace v zemi a její domácí či zahraniční politiky dávaly podnikatelské sféře jistotu

⁴² Liberální demokratická strana se dokázala udržet u moci nejen díky vysoké podpoře obyvatelstva, ale také díky roztržičnosti opozičních stran. LDS vládla sama nebo v koalici s jinou stranou téměř nepřetržitě 54 let, vyjma let 1993 – 1996, kdy zůstala v opozici, přičemž vláda osmi koaličních stran byla velmi slabá.

k plánování investičních aktivit. Liberálně demokratická strana také považovala ekonomickou prosperitu Japonska za svoji prioritu, viz Reischauer (2000).

Konzervativní vlády se v 50. a 60. letech zaměřovaly především na podporu ekonomického růstu a zvyšování ekonomické úrovně obyvatel.

Mezi specifické rysy japonského hospodářství patřilo také propojení státu a soukromého sektoru prostřednictvím tzv. personální unie, což představovalo dosazování do řídicích pozic v soukromých podnicích penzionované státní úředníky či politiky, viz Cihelková (2003).

Velká role vlád v ekonomice je znakem tradičního (konzervativního) smýšlení obyvatel Japonska. Proto zásahy vlád do ekonomiky, ať už podporou vybraných odvětví či dosazováním úředníků na řídicí pozice a jiných specifických zásahů do ekonomiky, bylo veřejností i samotnými japonskými subjekty trhu považováno za legitimní a správné.

Zahraniční politika Japonska se zaměřovala na udržení dobrých vztahů se Spojenými státy americkými. USA představovaly pro Japonsko nejdůležitějšího obchodního partnera. Japonsko také podporovalo rozvíjení mezinárodního obchodu, neboť na něm bylo závislé.

V polovině 80. let Japonsko dosáhlo svého cíle z doby Meidži, a to vyrovnat se „západním“ zemím. Dosažení ekonomické úrovně „západních“ zemí (viz Seznam příloh – příloha 12.) se projevilo na znovunabytí národní hrdosti a vzestupu konzervativních nálad.

V 90. letech se začaly projevovat negativní dopady mnohdy monopolního postavení keiretsu v některých odvětvích. Problémy byly umocňovány jejich napojením na vládní orgány. Japonské vlády se rozhodly sanovat finančními prostředky ztrátové podniky a finanční instituce. To mělo za následek, že se tato opatření podepsala pod rostoucí zadlužení země (viz Seznam příloh – příloha 13.). V 90. letech také začalo docházet k omezování zásahů vlád do ekonomiky. Byla provedena deregulace některých odvětví, která byla regulována státem (doprava, energetika, aj.).

4. 2. 4. Role náboženství ve 2. polovině 20. století

Japonská religiozita po 2. světové válce výrazně poklesla, přesto Japonci dokázali zhodnotit své náboženské kořeny. Japonské tradice vzešly z prolínání šintoismu, buddhismu (zen-buddhismus) a konfucianismu, které se po mnohá staletí vzájemně ovlivňovaly. Významný vliv na přijímání a formování japonských tradic měly také geografické a přírodní

podmínky japonských ostrovů. Tak jako se Japonci přizpůsobovali nepříznivým přírodním jevům, tak se také tyto náboženské směry postupem času vyvíjely a přizpůsobovaly potřebám japonského národa.

Japonská modernizace ve 2. polovině 20. století (v podstatě i v době Meidži) proběhla, aniž by byly opomenuty či zapomenuty kulturní rysy a hodnoty, které po generace vytvářely specifické (jedinečné) instituce a systém hodnot Japonců. Toho bylo dosaženo především díky snaze japonské vládnoucí garnitury k provázání tradic s novou dobou.

Japonské hodnoty a instituce, jako například kolektivismus, hierarchické vztahy, neochota riskovat, zaměření na dlouhodobé cíle, důraz na konsensus aj., byly pro japonskou ekonomiku a její uspořádání charakteristické. Těchto rysů japonské společnosti využívaly vlády či zaměstnavatelé, aby s jejich pomocí dosahovaly stanovených ekonomických cílů. Charakteristickým rysem Japonců je úcta ke státu a podřízení se ve prospěch národa⁴³, podniku.

Ekonomický úspěch ve 2. polovině 20. století pomohl uchovat a částečně také obnovit silnou pozici tradic v japonské společnosti. Časem prověřené tradice japonské kultury si tak díky své národní jedinečnosti znovu upevnily své místo v japonské společnosti.

V Japonsku se do dnešní doby uchovaly specifické hodnoty a instituce, které nemají v jiné tržní ekonomice význam či své opodstatnění - japonská společnost je postavena na loajalitě, respektu autorit, skromnosti, pracovitosti, oddanosti a disciplíně obyvatel mezi sebou navzájem, vůči státu či zaměstnavateli. Pro Japonce je typické kladení důrazu na příslušnost ke skupině – nadřazenosti kolektivu nad individualismem a k tzv. kolektivnímu myšlení.

Návyky, vyplývající z konfuciánského či buddhistického učení jako princip úcty ke starším⁴⁴, oddanost státu či kolektivismus, stále určují charakter japonské společnosti. Neměnnost japonských hodnot je dána především díky silným a neměnným neformálním vztahům ve společnosti. Japonské náboženské tradice posilují potřebu dohody a kompromisu, čímž napomáhají k lepšímu soužití a nekonfliktnosti obyvatel (nízká kriminalita).

V Japonsku mají mimoprávní pravidla, vycházející především z tradic, silnější reálný vliv na chování lidí, než právní předpisy. Na japonskou společnost mají velký dopad etická

⁴³ Největším důkazem oddanosti národu byly během 2. světové války sebevražedné nálety kamikaze („božský vítr“).

⁴⁴ Dokladem je státní svátek – Den úcty ke starým a k dlouhověkosti.

pravidla, která se vyskytují především v hierarchických vztazích. Tato pravidla určují způsob chování, které od sebe vzájemně osoby očekávají či přímo vyžadují. Jedná se o pravidla chování vycházející ze společenského postavení nebo o etickou povinnost osoby, která je jimi povinována (dítě – rodič, podřízený – nadřízený), viz Boháček (2004).

Specifika japonské kultury (pravidel chování) se odráží také ve zvláštностech japonského trhu práce a charakteru Japonců. Japonci jsou velmi pracovití, oddaní svému zaměstnavateli a respektování autority nadřízených je samozřejmostí. Typickým pro japonský trh práce je zaměstnanost na celý život, seniorský systém odměňování a kolektivní rozhodování. Tyto specifické prvky japonského trhu práce mají své výhody i nevýhody. Například celoživotní zaměstnání upevňuje oddanost zaměstnance vůči podniku, zvyšuje jeho pracovní nasazení a jeho zájem na prosperitě podniku, což zvyšuje konkurenceschopnost podniku. Zároveň může celoživotní zaměstnání spolu se seniorským systémem způsobovat špatný výběr vedoucích pracovníků, a to z důvodu upřednostňování věku či délky zaměstnání nežli schopností. Specifické je také postavení odborů, které nejsou organizovány podle odvětví, nýbrž podle podniků. Odbory mají slabou pozici a prakticky s vedením podniků spolupracují.

5. Závěr

V bakalářské práci jsem zkoumal, jaký vliv na ekonomickou výkonnost zemí může mít náboženství a politický režim. Na základě prostudované literatury jsem došel k závěru, že různá světová náboženství, víra, přesvědčení, hodnoty či tradice ovlivňují ekonomický růst a rozvoj zemí jak pozitivně (vliv protestantismu na industrializaci západní Evropy v 19. století nebo podpora svobody či vzdělání), tak také negativně (především islámu a hinduismu, negativní přístup k rovnosti pohlaví, svobodě či vzdělání). Náboženství je podstatnou částí kultury zemí, proniká do mnoha aspektů společnosti a působí na společenské či ekonomické potřeby lidí, ať je to touha po svobodě či vzdělání aj. Tím působí na ekonomickou výkonnost zemí. Na náboženských základech je mnohdy postavena samotná národní identita zemí.

Zkoumání vlivu politických režimů (demokracie x totalita) na ekonomický růst a rozvoj přineslo nejednoznačné výsledky, avšak v současné době převládá názor, že pro ekonomický růst a rozvoj zemí je prospěšnější demokratické zřízení. Toto tvrzení předpokládá, že totalitní režimy nedostatečně zabezpečují ochranu soukromého vlastnictví, neposkytují příznivé podmínky pro podnikání, brání šíření vzdělanosti a svobody obyvatel. Tím jsou zřejmou překážkou ekonomickému růstu a rozvoje zemí. Demokratická zřízení naopak podporují svobodu, šíření vzdělání a nezávislosti. Poskytují ochranu soukromému vlastnictví a podporují podnikání. Tyto aspekty napomáhají ekonomickému růstu a rozvoji zemí.

Tak jako R. J. Barro či S. P. Huntington považují za nutnost především podpořit zvýšení ekonomické úrovně zaostalých zemí, vytvořit stabilní ekonomické a společenské prostředí a teprve tehdy usilovat o demokratizaci rozvojových zemí.

Dále jsem se zaměřil na charakteristiku vlivu náboženství a politického režimu na ekonomický růst a rozvoj Japonska. Japonsko bylo první „nezápadní“ (nekřesťanskou) zemí, v níž proběhla v 19. století industrializace. Náboženství mělo významnou úlohu v japonské společnosti především do konce 2. světové války, kdy šintoismus byl státním náboženstvím a jako pilíř totalitního státu „posvěcoval“ jeho válečné aktivity. Přestože po porážce ve 2. světové válce nastalo v Japonsku náboženské ochlazení, hodnoty a tradice vycházející z náboženských kořenů působily na japonskou společnost i nadále. Japonská společnost je postavena na loajalitě, respektu a oddanosti vůči rodině, zaměstnavateli či státu. Neochota

riskovat, skromnost a zaměření se na dlouhodobé plány jsou charakteristickými vlastnostmi Japonců. Pravidla chování, vycházející z tradic, ovlivňují chování občanů více než právní předpisy státu a vytváří dobře čitelná „pravidla hry“ pro vztahy jak společenské, tak ekonomické. Pro Japonsko je tedy evidentně pozitivní, že je její společnost postavena na náboženských tradicích šintoismu, konfucianismu a zen-buddhismu.

Politický režim v Japonsku byl do začátku 20. století absolutistický. Během období Meidži se v důsledku modernizace a pokroku japonské společnosti začaly vyskytovat demokratické rysy. Stále větší podíl na vládě přebíral parlament, avšak v důsledku hospodářských potíží počátkem 30. let 20. století získal dominantní postavení militantní nacionalismus. Ten vedl Japonsko do víru 2. světové války, jež pro Japonsko znamenala naprostou zkázu. Obnova Japonska se ujaly Spojené státy americké, které stavěly obnovu Japonska na ekonomické úspěšnosti a rozvoji demokracie. Podoba politického směřování byla ovlivňována především tradičními hodnotami společnosti, která byla značně konzervativní. Konzervativní vlády Liberální demokratické strany podporovaly ekonomický růst a zvyšování ekonomické úrovně Japonska, což se jim prakticky po celou dobu u vlády dařilo. Také díky úspěšné hospodářské politice se Japonsku podařilo stát se jednou z nejvyspělejších zemí světa.

Japonsko je nejvyspělejší zemí jihovýchodní Asie a nejvyspělejší zemí s tzv. východními náboženstvími. Pro další výzkum by bylo zajímavé poodhalit důvod ekonomické odlišnosti ostatních zemí v regionu. A zda se na rozdílné ekonomické úrovni nepodílí také zčásti odlišná náboženství nebo míra a délka uplatnění demokratického zřízení.

Seznam použité literatury

Monografie

ACEMOGLU, D. *Introduction to modern economic growth*. Princeton: Princeton University Press, 2009. 990 s. ISBN 978-0-691-13292-1.

BOHÁČEK, M. *Základy srovnávacího obchodního práva islámského a Dálného východu: Srovnávací obchodní právo III*. Praha: Oeconomica, 2004. 103 s. ISBN 80-245-0722-6.

BOHÁČKOVÁ, L., WINKELHÖFEROVÁ, V. *Vějíř a meč: kapitoly z dějin japonské kultury*. Praha: Panorama, 1987. 389 s.

CAMERON, R. *Stručné ekonomické dějiny světa: Od doby kamenné do současnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1996. 475 s. ISBN 80-85865-21-1.

CIHELKOVÁ, E., HOLUB, A., JAKŠ, J. *USA – Japonsko – SRN*. 2. vydání. Praha: Oeconomica, 2003. 136 s. ISBN 80-245-0594-0.

CIHELKOVÁ, E., KRAUSOVÁ, R., BRADA, T. *Ekonomické a politické změny v Japonsku v 90. letech*. Praha: VŠE, 1999. 37 s. ISBN 80-7079-791-6.

DEMJANČUKOVÁ, D. *Teorie a dějiny náboženství*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003. 172 s. ISBN 80-86473-43-0.

EARHART, H. B. *Náboženství Japonska: mnoho tradic na jedné svaté cestě*. Praha: Prostor, 1998. 189 s. ISBN 80-85190-80-X.

FRAIT, J., ČERVENKA, M. *Předpoklady a faktory dynamického růstu české ekonomiky ve světle nové teorie a empirie růstu*. Studie Národohospodářské ústavu Josefa Hlávky, Praha: ČVUT, 2002. 105 s.

FRANCKS, P. *Japanese Economic Development: theory and practice*. 2. vydání. Londýn: Routledge, 1999. 318 s. ISBN 0-415-18738-9.

HELÍSEK, M. *Makroekonomie: Základní kurs*. Praha: Melandrium, 2000. 320 s. ISBN 80-86175-10-3.

HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. 4. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 362 s. ISBN 978-80-7380-137-3.

HOLMAN, R., a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2005. 539 s. ISBN 80-7179-380-9.

HUNTINGTON, P. S. *Třetí vlna: Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7.

KOKAISL, P. *Geografie náboženství*. Praha: ČZU v Praze, 2009. 262 s. ISBN 978-80-213-1935-6.

KOTLÁN, I., a kol. *Aplikovaná hospodářská politika*. Ostrava: Sokrates, 2001. 97 s. ISBN 80-86572-01-3.

LABUS, D. *Japonsko*. Praha: Libri, 2009. 184 s. ISBN 978-80-7277-426-5.

LANDES, D. S. *Bohatství a bída národů: Proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí*. Praha: BB/art, 2004. 632 s. ISBN 80-7341-291-8.

LOUŽEK, M. *Max Weber: Život a dílo Weberovské interpretace*. Praha: Karolinum, 2005. 753 s. ISBN 80-246-0812-X.

NEŠPOR, Z., LUŽNÝ, D. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2007. 232 s. ISBN 978-80-7367-251-5.

NOVOTNÝ, L. *Politologie*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, 2009. 166 s. ISBN 978-80-86723-67-9.

PROROK, V., LISA, A. *Politologie*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003. 223 s. ISBN 80-86473-31-7.

REISCHAUER, E. O., CRAIG, A. M. *Dějiny Japonska*. Praha: NLN, 2000. 441 s. ISBN 80-7106-391-6.

SKOKAN, L. *Asie: sociogeografický přehled*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006. 151 s. ISBN 80-7044-739-7.

SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Nové přepracované vydání opatřené margináliemi. Praha: Liberální institut, 2001. 986 s. ISBN 80-86389-15-4.

SOJKA, M., a kol. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Karolinum, 2000. 298 s. ISBN 80-718-4991-X.

SOJKA, M., KONEČNÝ, B. *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. 6. vydání. Praha: Libri, 2006. 279 s. ISBN 80-7277-328-3.

STUHLÍKOVÁ, Z. *Změny v úloze státu v japonské ekonomice*. Praha: Oeconomica, 2008. 25 s. ISBN 978-80-245-1490-1.

VARADZIN, F., a kol. *Ekonomický rozvoj a růst*. Praha: Professional Publishing, 2004. 330 s. ISBN 80-86419-61-4.

VOIGT, S. *Institucionální ekonomie*. Praha: Alfa Nakladatelství a Liberální institut, 2008. 229 s. ISBN 80-86389-53-7.

ŽÍDEK, L. *Dějiny světového hospodářství*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. 391 s. ISBN 978-80-7380-035-2.

Periodika

JUREČKA, V. „Na institucích záleží“. In *Ekonomická revue*. 2000, roč. 3, č. 1, s. 18-24. ISSN 1212-3951.

JUREČKA, V. *Proč studovat a vyučovat institucionální ekonomii?*. In JUREČKA, V. (ed.). *Sborník příspěvků ze semináře konaného u příležitosti 100. výročí narození Johna Kennetha Galbraitha*: 5. 11. 2008. Ostrava: VŠB-Technická univerzita Ostrava, 2008, s. 52-61. ISBN 978-80-248-1944-0.

NORTH, D. C. *Vývoj ekonomické výkonnosti v čase*. In *Politická ekonomie*. 1994, roč. 42, č. 4, s. 441-450. ISSN 0032-3233.

VARADZIN, F. *Problematika teoreticko-metodologických východisek institucionalismu*. In *Ekonomická revue*. 2001, roč. 4, č. 2, s. 24-36. ISSN 1212-3951.

VYMĚTAL, P., ŽÁK, M. *Instituce a výkonnost*. In *Politická ekonomie*. 2005, roč. 53, č. 4, s. 545-566. ISSN 0032-3233.

Internetové zdroje

ANTIC, M. Democracy versus Dictatorship: The Influence of Political Regime on GDP Per Capita Growth. *Ekonomski Pregled* [online]. 2004, no. 55, pp. 773-803, [cit. 2010-04-01]. Dostupný z WWW: <<http://hrcak.srce.hr/file/24744>>.

BARRO, R. J. Democracy and Growth. *Journal of Economic Growth* [online]. 1996, no. 1, pp. 1-27, [cit. 2010-02-18]. Dostupný z WWW: <<http://springerlink.com/content/r4823288251720r3/>>.

BARRO, R. J., MCCLEARY, R. M. Religion and Economic Growth. *American Sociological Review* [online]. 2003, [cit. 2010-01-23]. Dostupný z WWW: <<http://www.nber.org/papers/w9682>>.

DE LONG, J. B., SHLEIFER, A. Princes and Merchants: City Growth before the Industrial Revolution. *NBER Working Paper Series* [online]. 1993, no. 4274, [cit. 2010-02-28] Dostupný z WWW: <http://economics.harvard.edu/faculty/shleifer/files/princes_merchants.pdf>.

FILIPOVÁ, L. *Předmět: Ekonomický rozvoj B. Přednášky*. Ak. rok 2009/2010. zimní semestr.

FILIPOVÁ, L., BEDNAŘÍK, R. The Role of Religion and Political Regime for Human Capital and Economic Development. *Proceedings of the 11th International Conference of the Society for Global Business and Economic Development* [online]. 2009 [cit. 2010-02-05]. Dostupný z WWW: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1374861>.

GRIER, R. The Effect of Religion on Economic Development: A Cross National Study of 63 Former Colonies. *KYKLOS* [online]. 1997, vol. 50, pp. 47-62, [cit. 2010-01-25]. Dostupný z WWW: [http:// <faculty-staff.ou.edu/G/Robin.M.Grier-1/religion.pdf>](http://faculty-staff.ou.edu/G/Robin.M.Grier-1/religion.pdf).

GUIO, L., Sapienza P., Zingales L. People's Opium? Religion and Economic Attitudes. *Journal of Monetary Economics* [online]. 2003, vol. 50, no. 1, pp. 225-282, [cit. 2010-03-23] Dostupný z WWW: <<http://www.nber.org/papers/w9237>>.

IYER, S. Religion and Economic Development. *University of Cambridge* [online]. 2004 [cit. 2010-03-30]. Dostupný z WWW: <http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/iyer/Palgrave_Religion.pdf>.

MADDISON, A. Historical Statistics for the World Economy: 1-2006 AD. [online]. 2008 [cit. 2010-02-02]. Dostupný z WWW: <http://www.ggd.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_09-2008.xls>.

MARSHALL, M. G., JAGGERS K. Polity IV Country Reports 2008. *Integrated Network for Societal Conflict Research* [online]. 2009 [cit. 2010-04-09]. Dostupný z WWW: <<http://www.systemicpeace.org/polity/polity06.htm>>.

Ministerstvo zahraničních věcí. [online]. 2010 [cit. 2010-03-19]. Dostupný z WWW: <http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/asie/japonsko/ekonomika/ekonomicka_charakteristika_zeme.html>.

OECD, Country statistical profiles 2009. [online]. 2009 [cit. 2010-04-09]. Dostupný z WWW: <<http://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?queryname=18159&querytype=view&lang=en>>.

OLSON, M. Dictatorship, Democracy, and Development. *The American Political Science Review* [online]. 1993, vol. 87. no. 3, pp. 567-576, [cit. 2010-03-30]. Dostupný z WWW: <<http://www.svt.ntnu.no/iss/Indra.de.Soysa/POL3503H05/olson.pdf>>.

PRZEWORSKI, A., LIMONGI, F. Political Regimes and Economic Growth. *Journal of Economic Perspectives* [online]. 1993, vol. 7, no. 3, pp. 51-69, [cit. 2010-02-27]. Dostupný z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/2138442>>.

Seznam zkratek

EPA	Agentura pro hospodářské plánování
HDP	Hrubý domácí produkt
HNP	Hrubý národní produkt
LDS	Liberální demokratická strana
MITI	Ministerstvo mezinárodního obchodu a průmyslu
SRN	Spolková republika německo
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
USA	Spojené státy americké
USD	americký dolar

Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce

Prohlašuji, že:

- jsem byl seznámen s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. – autorský zákon, zejména § 35 – užití díla v rámci občanských a náboženských obřadů, v rámci školních představení a užití díla školního a § 60 – školní dílo;
- beru na vědomí, že Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava (dále jen VŠB-TUO) má právo nevýdělečně, ke své vnitřní potřebě, bakalářskou práci užít (§ 35 odst. 3);
- souhlasím s tím, že bakalářská práce bude v elektronické podobě archivována v Ústřední knihovně VŠB-TUO a jeden výtisk bude uložen u vedoucího bakalářské práce. Souhlasím s tím, že bibliografické údaje o bakalářské práci budou zveřejněny v informačním systému VŠB-TUO;
- bylo sjednáno, že s VŠB-TUO, v případě zájmu z její strany, uzavřu licenční smlouvu s oprávním užít dílo v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- bylo sjednáno, že užít své dílo, bakalářskou práci, nebo poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem VŠB-TUO, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly VŠB-TUO na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše).

V Ostravě dne

.....

jméno a příjmení studenta

Adresa trvalého pobytu studenta:

.....